

ІЮСТАВ ФЛЬОБЕР
САЛЯМБО

РОМАН

ДРУГИЙ ТОМ

КИЇВ · ВІДЕНЬ · ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

I. Українська бібліотечна.

Досі появились:

- П. Карманський: **Між рідними в південній Америці**. З передмовою А. Крушельницького. З 16 малюнками 8°, 211 + (1) стор. Ціна 32.000 а. кор., 50 цент.
- А. Крушельницький: **Орли**, комедія. 8°, 266 + (2) сторін. Ціна 28.000 а. кор., 45 цент.
- **Тривога**, драма. 8°, 132 сторін. Ціна 16.200 а. кор. 25 цент.
- **Змагання**, повість. 8°, 415 + (1) ст. Ціна 46.800 а. кор., 70 цент.
- **Дужим помахом крил**, роман. I. том. 8°, 404 сторін. Ціна 46.800 а. кор., 70 цент.
- **Дужим помахом крил**, роман. II. том. 8°, 499 сторін. Ціна 54.000 а. кор., 80 цент.
- Іван А. Крушельницький: **Весняна пісня**, 8°, 128 сторін. Ціна 14.400 а. кор., 25 цент.
- А. Хомик: **Всесильний доляр**, оповідання, з переднім словом М. Шаповала. 8°, 188 сторін. З портретом автора. Ціна 19.800 а. кор., 30 цент.
- С. Черкасенко: **Казка старого млина**, драма. 8°, 138 + (2) сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- **Про що тирса шелестіла**, трагедія. 8°, 170 + (2) сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- **Твори**, том III. (Поезії.) 8°, 238 + (2) сторін. Ціна 27.000 а. кор., 40 цент.

Друкуються:

- О. Грицай: **Критичні студії з новітнього письменства**. 8°.
- А. Крушельницький: **Дужим помахом крил**, роман. III. том. 8°.

II. Бібліотечна світової літератури.

Досі появились:

- В. Гюго: **Люкреція Борджія**, трагедія, переклала В. О'Коннор-Вілінська. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 94 + (2) стор. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- Т. Готье: **Панна де Молен**, роман, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. I. том. 8°, XX + 262 + (2) сторін. Ціна 32.400 а. кор., 50 цент.
- **Панна де Молен**, роман II. том. 8°, 298 + (2) сторін. Ціна 34.200 а. кор., 50 цент.
- Ч. Дікенс: **Цвіркун у запічку**, оповідання, переклала Др. Н. Суровцова. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI + 120 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- Г. Еберс: **Адріян і Антіноя**, роман з часів римського царства, переклав М. Троцький. З передмовою дра О. Грицяя I. том, 8°, XVI + 210 сторін. Ціна 25.200 а. кор., 40 цент.
- **Адріян і Антіноя**, II. том, 8°, 248 сторін. Ціна 27.000 а. кор., 40 цент.
- **Адріян і Антіноя**, III. том, 8°, 256 сторін. Ціна 28.800 а. кор., 45 цент.

(Далі на 3 стор.)

САЛЯМБО

ГЮСТАВ ФЛЬОБЕР

САЛЯМБО

РОМАН

ДРУГИЙ ТОМ

КИЇВ — ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

Переклав з французького
Борис Чорний

З друкарні Христофа Райсера Сянів у Відні.

VII.

Гамількар Барка.

Проголошувач Місяців, який слідкував щоночи на горі храму Ешмуна за змінами плянети, помітив одного ранку на заході щось подібне до птиці, яка чіплялася своїми довгими крилами поверхні моря.

Це був корабель з трьома рядами весел; на носі була статуя коня. Сонце сходило; проголошувач Місяців приклав руку до очей; потім, вхопивши обома руками свій ріг, він кинув у Картагіну його мідний крик.

З усіх будинків повиходили люди; вони не хотіли вірити словам, сперечались; побережжя вкрилося людьми. Врешті впізнали Гамількарову трірему.

Вона гордовито посувалась вперед, з надутим вітрилом на рівній щоглі, та пінила воду круг себе; величезні весла ритмічно били воду; часом видно було з-під води під шпорою кінець її кіля, яким кінчився її ніс; кінць з кістяною головою наче біг по морських рівнинах.

Коло берега вітер стихав, вітрило впало і стало видно, що коло стерника стояв іще один

чоловік з непокритою головою; це був він, вождь Гамількар! Він був увесь закутий у блискуче залізо; червона керея звисала з плечей; дві довгі перлини спадали з його вух; і він схилив на груди свою густу чорну бороду.

Тим часом галера посувалася по-над берегом і юрба йшла за нею, гукаючи:

— Привіт! Благословення! Око Хамона! Визволи нас! Це все вина Багатих! Вони хочуть убити тебе! Бережись, Барка!

Він не відповідав, так наче-б гамір океанів та битв зовсім заглушив його. Але коли він підїхав до сходів, що спускались від Акрополю, Гамількар підняв голову, склав на-вхрест руки й подивився на храм Ешмуна; його зір піднявся ще вище, до широкого, чистого неба; гострим голосом він кинув наказ своїм морякам; трірема відразу пішла скоріше; вона обігнула ідола, що стояв на висунутому в море побережжі, щоб відхиляти бурі; і в купецькім порті, повнім бруду, шматків дерева і недоїджених останків овочів, вона розсувала інші кораблі, привязані до кілків, і пробивалася між ними. Народ біг за нею, де-які кидалися у воду й плили за нею. Вже вона була в глибині, перед брамою, всіяною гвіздками. Брама піднялась і трірема зникла під глибоким склепінням.

Військовий порт був зовсім відділений од міста; коли приходили послы, їм треба було про-

йти між двома мурами по коридорі, який виходив ліворуч проти храму Хамона. Ця велика поверхня води, кругла, як келих, була обведена набережними, у яких було побудовано захоронки для окремих кораблів. Коло кожного з них здіймались дві кольони з рогами Аммона на капітелі, так що басейн був оточений цілим рядом портиків. По-середині на острові стояв будинок для морського вождя.

Вода була така прозора, що на дні видно було брук з білого каміння. Шум вулиць не доходив сюди; Гамількар пізнавав по дорозі тріреми, якими він колись командував.

Їх залишалось тільки може з двадцять, скраю, на землі; вони лежали на боці або стояли рівно з дуже високими чердаками й крутими носами, вкритими позолотою й таємничими символами. Химери погубили свої крила, боги-Патеки свої руки, бугаї свої срібні роги; — і всі, напіврозпалі, нерухомі, погнилі, але повні історії й паху мандрівок, як понівечені вояки, які бачать свого старого провідника, вони неначе казали йому: „Це ми! це ми! і тебе також переможено!“

Ніхто, окрім морського вождя, не смів входити в адміральський будинок. Поки не було доказу його смерті, рахували, що він існує. Старші уникали таким способом зайвого господаря і для Гамількара вони не відмовились від старого звичаю.

Вождь увійшов у порожні покої. На кожному

кроці він знаходив зброю, меблі, знайомі речі, які все-ж дивували його, а в передпокої навіть стояла ще сковорідка з попелом пахощів, спалених перед відїздом, щоб задобрити Мелькарта. Не так сподївався він вернутись! Усе, що він зробив, усе, що він бачив, перейшло знову перед його очима: наступи, пожежі, леїони, бурі, Дрепанум, Сиракузи, Лілібія, гора Етна, Ерікська площа, пять воєнних років — до нещасливого дня, коли, склавши зброю, вони втратили Сицилію. Далі бачив він цитринові ліски, чабанів з козами на сірих горах; і його серце билось сильніше при думці про другу Картагїну, влаштовану там. Його проекти, його спогади шуміли у нього в голові, ще вколисаний хитанням корабля; якась туга гнітила його і, ослабнувши раптом, він відчув потребу наблизитись до богів.

Він вийшов на останній поверх будинку; вийнявши з золотої мушлі, що висїла у нього на поясі, палічку з ключами, він відчинив маленьку овальну кімнату.

Тонкі, чорні дощечки, вправлені в мури й прозорі як шкло, мягко освїтлювали її. Між рядами рівних дісків було зроблено дірки, наче урни.

У кожній з них ховався круглий темний камінь, який здавався дуже важким. Тільки люди вищого складу духа шанували ці шматки, що впали з місяця. Своїм падінням вони на-

гадували планети, небо, вогонь; своїм коліром темну ніч, і своєю твердістю — звязок земних річей. Важке повітря наповнювало це містичне місце. Морський пісок, навіяний вітром через двері, трохи білів кругле каміння в нішах. Гамількар полічив їх кінцем пальця один за одним; потім, сховавши обличчя під жовтим покривалом, він впав на коліна й простягся на землі з простертими руками.

Зовнішнє світло проходило крізь чорні листки. Деревця, гірки, вихорі, якісь звірята вирисовувались у їх прозорій товщині; це світло було страшне й мирне, таке, як воно мусить бути по той бік сонця, в мертвих просторах будучих створінь. Він силувався вигнати з думок усі форми, всі символи й імена богів, щоб краще досягти незмінного духа, який ховається за зовнішніми образами. Його просякало щось із планетної живучости і він почував до смерти та ріжних випадків більш мудру й свідому погорду. Коли він підвівся, він був повний ясної неустрашимости недосяжний для жалощів, для страху; його груди щось стискало й він пішов на вершину вежі, що панувала над Картагіною.

Місто сходило в долину довгою кривою лінією зі своїми банями, храмами, золотими дахами, домами, ґрупками пальм, зі своїми шкляними кулями, з яких виривався огонь; фортеці складали неначе гігантську ряму для цього

славного багатством міста, яке схилялось до Гамількара. Він помічав внизу двері, площі, двори, вулиці, малесеньких людей, тільки трохи вищих від бруку. Ах! Як-би Ганнон був не спізнився ранком на Егатських островах! Його очі звернулись на край обр'я і він простяг у бік Риму свої тремтячі руки.

Юрба займала ступні Акрополю. Всі збіглись на площу Хамона, щоб побачити, як вийде вождь; тераси помалу заповнювались людьми; де-хто впізнав його, його вітали і він пішов геть, щоб більш роздратувати нетерпеливість народа.

Гамількар знайшов внизу найзначніших людей своєї партії: Ізтаттена, Субельдія, Гіктамона, Ісуба й інших. Вони розповіли йому все, що трапилось по заключенні мира: скупість Старших, відхід вояків, їхній поворот, їхні вимоги, нещастя Іскона, крадіж Заімфра, звільнення й віддача Утіки; але ніхто не насмівся розповісти йому про його особисті справи. Врешті вони розійшлись, щоб побачитись знову вночі на зборах Старших у храмі Молоха.

Як тільки вони вийшли, якийсь гамір піднявся зовні, коло дверей. Не дивлячись на слуг, хтось хотів увійти; шум подвоївся і Гамількар наказав ввести невідомого.

Вони побачили стару Неґритянку, понівечену, зморщену, тремтячу, дурну з вигляду, загорнуту до ніг у широке синє покривало.

Вона стала проти вождя і вони де-який час дивились одно на одного; раптом Гамількар здригнувся; по знаку його руки раби пішли. Тоді, кажучи їй іти обережно, він повів її за руку в віддалену кімнату.

Неґритянка впала на землю, щоб поцілувати його ноги; він грубо підняв її.

— Де ти залишив його, Іддібале?

— Там, пане; — і скинувши покривало, вона витерла собі лице рукавом; чорний колір, старече тремтіння, зігнутий стан, все зникло. Це був сильний дід, якого шкіра здавалось задубла від піску, вітру й моря. Купа сивого волосся стирчала на його голові, як птичий чуб; іронічним поглядом він показував на землі своє вбрання.

— Ти добре зробив, Іддібале! Це добре! — Потім, пронизуючи його своїм гострим поглядом, запитав: — Ніхто ще не догадується?

Старий поклявся йому Кабірами, що таємницю було збережено. Вони не кидали своєї халупки в Гадруметі, де жили тільки черепахи на березі та росли пальми на дюнах.

— І по твоєму наказові, о пане! Я вчу його кидати списом і правити кіньми.

— Він сильний, правда?

— Так, пане, і сміливий також! Він не боїться ні зміїв, ні грому, ні привидів. Він бігає босий, як чабан, по краях проваль.

— Говори! Говори!

— Він вигадує різні способи, як ловити диких звірів. Чи ти повіриш, того місяця він впіймав орла; він тяг його і кров птаха і кров дитини розсипались у повітрі, як розвіяні вітром рожі. Розлютований птах бив його крилами; він притискав його до своїх грудей і його сміх голоснішав в міру того, як звірина конала, — голосний і гарний сміх, як ляскіт мечів.

Гамількар схилив голову, засліплений цими прикметами будучої величи.

— Але від якогось часу він стурбований. Він дивиться на вітрила, які пливуть у далечині по морі; він сумує, не хоче їсти, він розпитується про богів і хоче побачити Картагіну.

— Ні! ще ні! — сказав вождь.

Старий раб, здавалось, знав небезпеку, якої жахався Гамількар; він продовжував:

— Як утримати його? Я мушу вже робити йому обіцянки і я прийшов до Картагіни тільки за тим, щоб купити йому ножа з срібним держалом, всипаним перлами.

Далі він розповів, що помітивши вождя на терасі, він видав себе вартовим з порту за одну з слуг Салямбо, щоб побачитись із ним.

Гамількар довго був наче загублений у своїх міркуваннях; врешті сказав:

— Завтра ти будеш у Меґарі при заході сонця за фабриками пурпура й тричі крикнеш як шакал. Як-що ти мене не побачиш, то приходитимеш до Картагіни першого дня кожного

місяця. Не забувай нічого! Люби його! Тепер ти можеш балакати з ним про Гамількара.

Раб надяг своє вбрання і вони вийшли разом з дому й з порту.

Гамількар ішов своїм шляхом сам, без супроводу, бо в надзвичайних випадках збори Старших були завжди секретні і всі приходили туди таємно.

Спочатку він ішов здовж східнього боку Акрополя, потім перейшов через Збіжевий Базар, Кініздські Галереї, передмістя Пахощів. Рідкі світла гасли, ширші вулиці тихли, якісь тіни посувались у темряві. Вони йшли за ним; потім з'явилися ще інші і всі вони, як і він, ішли в бік Маппали.

Храм Молоха був збудований при підніжжі вузького провалля, в похмурім місці. Знизу видно було тільки високі стіни, які здіймались вгору як стінки якоїсь величезної домовини. Ніч була темна, сірвата мряка нависла над морем. Воно билось об скелі з шумом жалоби й сліз; і тіни одна за другою зникали, немов проходили через мури.

Зараз-же за брамою лежав широкий чотирьохкутний двір, оточений аркадами. Посередині здіймалась велика восьмибічна будівля. Бані купчилися круг другого поверха, на яким стояло щось подібне до ротонди, з дахом конусної форми, закінченим шклянкоюкулею нагорі.

Огні горіли в філігранових циліндрах, при-

точених до дрючків. Це світло блимало під поривами вітру й червонило золоті гребінці в волоссі рабів. Вони бігали, перегукувались, приймаючи Старших.

Де-не-де на плитах сиділи, як сфінкси, величезні леви, живі символи жадібного сонця. Вони куняли з напівспущеними віями. Розбуджені ходою й голосами, вони поволі піднімались, ішли до Старших, яких вони впізнавали по вбраннях, терлись їм об ноги, вигинаючи спину з дзвінким позіханням; пара від їхнього дихання проходила через світло смолоскипів. Рух збільшився, брама зачинилась, всі жреці поховались і Старші зникли під кольонами, які робили собою круг храму глибокий передпокій.

Вони були розміщені так, що представляли своїми круглими рядами добу Сатурна, в ній роки, в роках місяці, в місяцях дні і доходили врешті до мурів святині.

Там поклали Старші свої палиці з нарвалових рогів, — бо закон, якого завжди слухались, карав смертю кожного, хто приходив на засідання з якоюсь зброєю. Багато з них мали сукні, надірвані знизу й залатані шматочком пурпуру, щоб показати, що оплакуючи смерть своїх ближніх, вони не шкодували свого одягу.

Інші поховали свої бороди в маленьких мішечках з фіолетової шкіри, які привязувались до вух двома мотузочками. Всі вітались і міцно обнімались. Вони обступили Гаміль-

кара, віншували йому; неначе брати зустріли брата.

Ці люди були побільше присадкуваті, з ногами зігнутими, як у асирійських кольосів. А деякі, своїми ширшими вилицями, вищим ростом і вужчими ступнями ніг зраджували своє африканське, мандрівниче походження. Ті, що жили завжди в глибині 'своїх крамничок', мали бліді обличчя; інші мали в собі щось з пустельної суворости і дивні прикраси блищали на всіх пальцях їх рук, загорілих на невідомих сонцях. Мандрівників пізнати було по їхній хитливій походці, тоді як хлібороби пахли пресом, сіном і осяччим потом. Ці — старі пірати — обробляли поля, ці — збірачі срібла — лаштували кораблі, ці — земельні власники — годували рабів-ремісників. Всі були мудрі в релігійних науках, досвідчені в хитрощах, безжалісні й багаті. Вони виглядали стомлено від турбот. Їх огневі очі дивились з осторогою, а звичка до подорожей і брехні, торгу й приказування надавала цілій їх особі хитрий і нахабний вигляд, якусь обережну й сховану брутальність. До того-ж, вплив богів засмучував їх.

Вони перейшли спершу через залю зі сволоками, яка мала форму яйця. Семеро дверей, натяк на сім планет, робили в її мурах сім різнокольорових квадратів. За довгою кімнатою вони ввійшли в другу подібну залю.

В глибині горів канделябр, увесь вкритий

металевими квітами, і в кожній з його золотих відног з діамантовими кінчиками горів полотняний ґніт. Він стояв на останнім з довгих ступнів, що вели до великого віттаря з мідяними кутками. Двоє бічних сходів вели до його плоскої вершини; камінів не було видно; вони були вкриті цілою горою попелу, над яким помалу куріло щось непомітне. А далі, над канделябром і вище ніж віттар, виднівся Молох, увесь залізний, з дірками в своїх людських грудях. Його розкриті крила розлягались на мурі, його простягнуті руки спадали додолу; три чорних камені, оточені жовтими колами, робили трое очей в його лобі і в страшнім зусиллі він піднімав свою воловячу голову, немов хотів заревти.

Круг покою стояли стільці з чорного дерева. За кожним з них стояв смолоскип у свічнику з трьома відногами. Всі огні відбивались у перлямутрі, яким було встелено залю. Вона була така висока, що червона барва мурів здавалась чорною під стелею і трое очей ідола блищало в вишині, як зорі, напів згублені в темряві.

Старші посідали на стільцях, поклавши на голови кінці своїх суконь. Вони сиділи нерухомо, схрестивши руки в широких рукавах, і перлямутровий брук здавався ясною річкою, яка плила під їхніми босими ногами від віттаря до дверей.

Четверо понтіфів сиділо посередині, спинами

один до одного, на чотирьох кріслах з слонової кости, що стояли в формі хреста: великий жрець Ешмуна в гіяцинтовій сукні, великий жрець Таніти в білій полотняній сукні, великий жрець Хамона в сукні з дикої вовни і великий жрець Молоха в пурпурній сукні.

Гамількар підійшов до канделябра. Він обійшов навкруги, дивлячись на огонь на інотах, тоді кинув на них пахучий порошок; фіолетове полум'я зявилося на кінцях відног.

Почувся гострий голос, другий відповів йому; і сто Старших, чотирі понтіфи й Гамількар заспівали разом гимн; повторюючи весь час ті-ж самі склади і підносячи звуки, їхні голоси підносились, вибухли, зробились жахливі і вмить стихли.

Почекали якийсь час. Врешті Гамількар витяг з грудей маленьку статуетку з трьома головами, синю як сафір, і поставив її проти себе. Це був образ Правди, дух його слова. Потім він знов сховав її за-пазуху, і всі, наче охоплені раптовим гнівом, загукали:

— Це твої добрі приятелі варвари! Зраднику! підлий! Ти вернись, щоб побачити, як ми згинемо, правда? Хай він говорить! — Ні! ні!

Вони мстилися за стримання, до якого їх примушував досі церемоніял; і хоч вони й бажали повороту Гамількара, вони гнівались тепер за те, що він не передбачив їх нещастя, чи скорше за те, що він не потерпів разом з ними.

Коли галас стих, встав жрець Молоха.

— Ми питаємо тебе, чому ти не вернувся до Картагіни?

— А що вам з того! — відповів погірдливо вождь.

Крики подвоїлись.

— В чім ви мене обвинувачуєте? Може я зле вів війну? Ви бачили плян моїх битв, ви, що зручненько залишаєте варварам...

— Годі! годі!

Він продовжував, тихим голосом, щоб його краще слухали:

— Так, це правда! Я помиляюсь, світла Вааля; між вами єсть сміливі люди! Встань, Їсконе! — І обігаючи східці вівтаря з напів-заплющеними очима, наче шукаючи когось, він повторяв: — Встань, Їсконе! ти можеш обвинувачувати мене, вони боронитимуть тебе! Але де він? Ах, вдома, безперечно? між своїми синами, командуючи рабами, щасливий, рахує на мурі ріжне почесне намисто, що дала йому батьківщина?

Вони ворушилися, знизуючи плечима, наче-б їх хтось бив ремнями. — Ви навіть не знаєте, чи він живий чи мертвий! — І не турбуючись їхніми криками, він казав, що кидаючи вождя, вони покинули Республіку. Так само мир з Римлянами, хоч він і здавався їм корисний, був більш згубний, ніж двадцять битв. Де-хто підтримав його, найбільш з Ради, запідозрені

в симпатіях до народу або до тиранії. Їхні противники, голови Сіссітів і управителі, переважали кількістю; найповажніші були на боці Ганнона, що сидів на другім кінці залі, коло високих дверей з гіяцинтовою завісою.

Він позамазував фарбами болячки на обличчі. Але золотий порошок з волосся поспідав йому на плечі, на яких він лиснів двома плямами, і вони здавались білими, тонкими й зморщеними як полотно. Завої, намочені в жирних пахощах, які скапували на плити, вкривали його руки і його хоруба мабуть ще збільшилась, бо очі його зникали під зморшками вій. Щоб бачити, він мусів закидати голову. Його прихильники спонукали його балакати. Врешті, хриплим і неприємним голосом він сказав:

— Менше нахабства, Барка! Ми всі були переможені! Кожний має своє нещастя! скорись!

— Скажи нам краще, — відповів з усмішкою Гамількар, — як це ти повів свої галери до римської фльоти?

— Мене гонив вітер, — відповів Ганнон.

— Ти робиш як носоріг, що топчеться у власнім бруді: ти показуєш свою глупоту! Мовчи вже! — І вони почали обвинувачувати один одного з приводу битви при Егатських островах.

Ганнон докоряв йому, що він не виїхав йому назустріч.

— Але-ж це значило-б відкрити Ерікс. Треба

було вийти в широке море; хто заважав тобі?
Ах, я й забув! всі слони бояться моря!

Гамількарові прихильники так вподобали собі цей жарт, що голосно засміялись. Сволок тремтів, наче в нього били палицями.

Ганнон заявив, що такі випадки непристойні, що хоробу — перестуження схопив він при облозі Гекатампіля; і сльози текли по його обличчі, як зимний дощ на зруйнованім мурі.

Гамількар почав знову:

— Як-би ви любили мене так, як он-того, тепер у Картагіні була-б велика радість! Скільки разів я кликав вас! і завжди ви відмовляли мені в грошах!

— Вони були нам потрібні, — сказали голови Сіссітів.

— А коли мої справи були безнадійні, — ми пили осяччу мочу й їли ремінь з наших сандалів, — коли я хотів, щоб стеблини трави стали вояками і щоб з гнилизни наших мерців зробились полки, ви відкликали до себе останні мої кораблі!

— Ми не могли всим ризикувати, — відповів Баат-Ваал, власник золотих копалень у Даритійській Гетулії.

— А що-ж ви робили в той час тут, у Картагіні, в своїх домах, за мурами? Треба було вислати Іалійців з Ерідану, Хананейці прийшли-б з Кірени і тоді, як Римляне послали послів до Птольомея...

— Він нам хвалить тепер Римлян! — Хтось крикнув йому: — Скільки вони заплатили тобі, щоб ти їх захищав?

— Спитай про це рівнини Бруціума, руїни Локра, Метапонта й Гераклеї! Я спалив там усі дерева, я ограбував усі їх храми і до смерти внуків їхніх внуків...

— О, ти деклямуєш, як ретор! — сказав Капурас, славетний купець. — Чого-ж ти хочеш?

— Я кажу, що треба бути хитрішими або жахливішими! Як-що ціла Африка скине ваше ярмо, то тільки тому, що ви, слабкі пани, не вмієте привязати його до плечей! Агатокль, Реґуль, Цепіо, всі сміливі люди, мають тільки приїхати, щоб узяти її; і коли Лібійці на сході порозуміються з Нумідійцями на заході, і коли Номади прийдуть з півдня, а Римляне з півночі... — Знявся крик жаху. — О! ви битимете себе в груди, ви качатиметеся в поросі, ви роздиратимете свої кереї! Нічого не pomoже! Доведеться крутити млини в Субуррі та збирати виноград на холмах Ляціума.

Вони били себе об праве стегно в знак обурення і рукави їхніх суконь піднімались, як великі крила переляканих птахів. Гамількар, захоплений якимсь духом, продовжував, стоячи на найвищій ступні вітваря, тремтячий, страшний; він підносив руки і проміні канделябра, що горів позад нього, проходили між його вальцями як золоті стріли.

— Ви втратите свої кораблі, свої поля, свої вози, свої ліжка і рабів, що натирають вам ноги! Шакали спатимуть у ваших палацах, рало перевертатиме ваші домовини. Буде чути лише орлині крики над купою руїн. Ти впадеш, Картагіно!

Чотири понтіфи простягли руки, щоб відхилити анатему. Всі встали. Але морський вождь, священна особа під охороною сонця, був недоторкаємий, поки збори Багатих не судили його. Вони почували жах до вівтаря, вони відступили.

Гамількар більш не балакав. Він задихувався, з нерухомими очима, з лицем блідим як перли його тіяри, майже сам перестрашений, згубившись духом у сумних привидах. З вишини, на якій він стояв, всі смолоскипи здавались йому великою огненною короною, поставленою на плитах; чорний дим, вириваючись з неї, піднімався в темряву сволока; і протягом кількох хвилин тиша була така глибока, що здалека чувся шум моря.

Потім старші почали розпитувати його; їх інтереси, їхнє існування були загрожені варварами. Але варварів годі було перемогти без помочі вождя і ця обставина, мимо їхньої гордості, присилувала їх забути за все інше. Вони відвели на бік його приятелів. Пішли в хід намовлення, натяки й обіцянки. Гамількар не хотів більше братись ні за який уряд. Всі

благали його, молили; а що слово зрада часто зустрічалось у їх промовах, він розлютився. Єдиний зрадник, це була Велика Рада, бо зобов'язання вояків кінчались разом з війною, і з кінцем війни вони були вільні; він підносив навіть їхню хоробрість і всі вигоди, які можна було-б витягти з них, зацікавивши їх Республікою, подарунками й привілеями.

Тоді Магдасан, колишній управитель провінцій, сказав, поблискуючи своїми жовтими очима:

— Справді, Барка, дякуючи подорожам, ти зробився Греком чи Латинянином, я й сам не знаю! Про яку нагороду для цих людей ти балакаєш? Та хай згине краще десять тисяч варварів, ніж один з нас!

Старші погоджувались, хитаючи головами:

— Так, хіба варта стільки цяцькатись? Таких, як вони, завжди можна знайти!

— І від них легко відчепитись, правда? Покинути їх, як ви це зробили в Сардинії. Або попередити ворога про дорогу, якою вони мають іти, як з цими Галійцями в Сицилії, або просто викинути їх серед моря. На повороті я бачив скелю, цілком білу від їх кісток!

— От нещастя! — необережно сказав Капурас.

— Хіба вони не переходили сто разів на бік ворога! — гукали інші.

Гамількар розлютився:

— Так навіщо-ж ви, не дивлячись на свої

закони, покликали їх до Картаїни? І коли вони вже у вас у місті, бідні й численні серед усіх ваших багатств, вам не приходить навіть думка ослабити їх якимсь поділом! Потім ви відсилаєте їх із жінками й з дітьми, всіх, не залишивши ані одного заложника! Чи ви гадали, що вони повбивають один одного, щоб звільнити вас від болючого обов'язку — виконати ваші зобов'язання? Ви ненавидите їх, бо вони сильні! Ви ненавидите мене ще більш, мене, їхнього провідника! О, я відчув недавно, коли ви цілували мені руки, що ви всі ледви стримувались, щоб не вкусити їх!

Як би леви, що спали на дворі, заревли й увійшли в залю, гамір не був би більший. Але великий жрець Ешмуна встав і, витягшись увесь, притиснув руки до тіла й сказав:

— Барка, Картаїна потребує, щоб ти прийняв на себе провід проти варварів над усіми пунійськими силами!

— Я зрікаюсь, — відповів Гамількар.

— Ми дамо тобі всю владу! — крикнули голови Сіссітів.

— Ні!

— Без жадного контролю, без поділу, скільки хочеш грошей, усіх полонених, всю здобич, пятьдесят зеретів землі за кожного ворожого трупа.

— Ні! ні! бо з вами неможливо перемогти!

— Він боїться!

— Бо ви боягузи, скупі, невдячні, легкодухі й божевільні!

— Він береже їх!

— Щоб узяти провід над ними, — сказав хтось.

— І піти проти нас, — сказав другий; і з глибини залі Ганнон проревів:

— Він хоче зробитись королем!

Тоді вони скочили, перекидаючи стільці й смолоскипи; юрба ринула до вівтаря; вони махали ножами. Але, пошукавши в рукавах, Гамількар витяг два короткі мечі; і напів зігнувшись, виставив ліву ногу вперед та з палаючими очима, стиснув зуби й чекав їх, нерухомий під золотим канделябром.

Отже з обережності вони принесли з собою зброю; це був злочин; вони переглянулись перелякано. Кожний хутко заспокоївся, бо всі були винні; помалу, повертаючи спини до вождя, вони зійшли назад, скажені від приниження. Вдруге вже вони поступились перед ним. Деякий час вони стояли. Багато з них, що поранили собі пальці, підносили їх до рота, або загортали тихенько в подоли своїх кирей; вони вже хотіли виходити, коли Гамількар почув ці слова:

— А, це ввічливість, щоб не стурбувати свою дочку!

Хтось сказав ще голосніше:

— Без сумніву, бо-ж вона вибирає собі коханців поміж наємниками!

Спочатку він похитнувся, потім його очі почали хутко шукати Шагабаріма. Але, один зі всіх, жрець Таніти залишився на своєму місці; і Гамількар помітив здалеку тільки його високу шапку. Всі зареготались йому в лице. В міру того, як збільшувався його перестрах, їхня радість росла і між іншими вигуками задні кричали:

- Люди бачили, як він вийшов з її покою!
- Одного ранку в місяці Тамуз!
- Це той, що вкрав Заімфр!
- Дуже гарний чоловік!
- Більший за тебе!

Він зірвав із себе тіяру, відзнаку свого стану, — свою тіяру з вісьмома містичними низками — й обома руками, з усіх сил, кинув її об землю; золоті кола розбилися і перлини розсипались по плитах. Вони побачили тоді на його блідім чолі довгий рубець, що ворушився як змії між бровами; його члени тремтіли. Він піднявся по бічних сходах, які вели до вівтаря і пішов по нім! Це значило віддати себе богові, присвятити себе в жертву. Рух його киреї хвилював огні канделябра, який стояв нижче його ніг, і тонкий порошок, піднятий його кроками, обхоплював його, як хмара. Він спинився між ногами мідного кольоса. Він узяв у руки дві горстки цього порошку, один вигляд якого примушував жахливо здригаться усіх Картагінців, і сказав:

— Огнями ваших Розумінь! вісьмома полу-
мями Кабірів! зорями, метеорами й вульканами!
всім горючим! згагою Пустелі й солоністю
Океана! печерою Гадрумета й царством Душ!
смертю! попелом ваших синів і попелом ваших
братів і ваших предків, з яким я тепер змішую
свій попіл! ви, Сто з Картагінської Ради, ви
збрехали, обвинувачуючи мою дочку! І я, Га-
мількар Барка, морський вождь, голова Багатих
і Повелитель народу, перед Молохом з воловя-
ною головою, я присягаю... — Вони чекали чо-
гось страшного, але він сказав голосніше й
спокійнішим голосом: — Що я навіть не бала-
катиму з нею про це!

Священні слуги з золотими гребінцями вне-
сли — одні пурпурні губки, інші пальмові віти.
Вони підняли гіяцинтову завісу на дверях і
через них завидніло, в глибині других заль, ве-
лике рожеве небо, яке здавалось продовженням
сволоку, спіраючись на обрію на синє море.
Сонце сходило з хвиль. Раптом воно вдарило
світлом у мідні груди кольоса, поділені на сім
печей, зачинених ґратами. Його пащека з чер-
воними зубами відчинялась у страшнім позі-
ханні; його величезні ніздрі наче розчинялись,
світло оживлювало його, давало йому жахливий
і нетерплячий вигляд, наче-б він хотів виско-
чити, злитись із богом, планетою й бігти разом
по безмежних просторах.

Смолоскипи ще горіли на землі, розкидуючи

на перламутрі наче криваві плями. Вимучені старші похитувались; вони втягали повними грудьми свіжість повітря; піт спливав по їх блідих чолах; накричавшись через силу, вони нічого не чули. Але їх гнів проти вождя не втих; замість привітань вони кидали йому погрози і Гамількар відповідав їм.

— До ближчої ночі, Барка, в храмі Ешмуна!

— Я буду там!

— Багаті засудять тебе!

— А вас нарід!

— Бережись, щоб не покінчив на хресті!

— А ви розірвані на вулицях!

Як тільки вони вийшли на поріг двору, вони прийняли спокійний вигляд.

Носильники й погоничі чекали їх коло брами. Більшість поїхала на білих мулах. Вождь скочив у свою колесницю, взяв віжки; двоє коней, напружившись, бючи в такт каміння на бруку, піднялись гальопом по Маппальській дорозі і срібний яструб на кінці голоблі здавалось летів, так хутко їхала колесниця.

Дорога перетинала голе, всіяне довгими плитами, гострими вгорі, як піраміди, і на яких стирчали вгору одкриті руки, неначе мрець, що лежав унизу, простягав її до неба, чогось прохаючи. Далі стояли хатки з глини, гілок, очерету, всі конічної форми. Маленькі камінні мури, струмки бистої води, линви, дерев'яні загорожі, нерівно відділяли ці житла, які ставали

все густішими, піднімаючись до садів вождя. Але Гамількар звертав свої очі до великої, циліндричної вежі з трьох поверхів, — що з них перший кам'яний, другий цегляний, третій з кедрового дерева, — до вежі покритої мідяною банею на двадцяти чотирьох кольонах, з яких гірляндами спадали переплетені мідяні ланцюжки.

Ця висока будівля панувала над будовами, що тяглись праворуч — складами, крамницею, тоді як жіночий палац висівся за кипарисами, — витягненими, як два бронзових мури.

Коли гримуча колесниця вїхала через узьку браму, вона спинилась коло широкої стайні, де привязані коні їли свіже сіно.

Позбігались усі слуги. Їх було дуже багато, бо тих, що працювали на полях, також поприводили в Картагіну, зі страху перед варварами. Хлібороби, вбрані в звірині шкіри, тягали за собою кайдани, приковані їм до ніг; робітники з пурпурних промислів мали руки червоні як у катів; моряки — зелені шапочки; рибалки коралеві намиста; мисливці — сітки на плечах; а Мегарці — білі або чорні туніки, шкіряні штани, солом'яні, фетрові або полотняні шапочки, — в залежності від їхньої служби чи промислу.

Позаду купчилась юрба в лахмітті. Ці жили без жадної праці, далеко від покоїв, спали вночі в садах, поїдали рештки з кухонь, — людська гніль, яка животіла в сутінку палати.

Гамількар терпів їх більш з розрахунку, ніж із жалю. Всі в знак радості заклали квітки за уха; багато з них ніколи не бачили його.

Але люди, зачесані як сфінкси й озброєні великими палицями, кинулись між юрбу, сиплючи удари направо й наліво. Це для того, щоб відтиснути рабів, цікавих побачити хазяїна, щоб він не був зачеплений їхньою юрбою й незадоволений їхнім запахом.

Тоді всі попадали на землю й кричали: — „Око Ваала, хай квітне твій дім!“ — І між цими людьми, лежачими на землі в кипарисовій алеї, пішов до Гамількара Абдалонім, управитель управителів, тримаючи в руках кадильницю.

Салямбо в цей час сходила по галерних сходах. Всі її жінки йшли за нею; при кожному її кроці вони також робили крок. Голови Негритянок зазначали чорними крапками лінію завоїв з золотими дощечками, які стискали чола Римлянок. Інші мали у волоссі срібні стріли, смарагдові метелики, або довгі шпильки. На мішанині цих білих, жовтих і синіх одягів блищали перстні, заціпки, намиста, торочки, браслети; чувся легкий шелест тканин; чути було стук сандалів разом з глухим шумом босих ніг, що ставали на дерево; — де-не-де великий євнух, вищий за них на голову, всміхався до сонця. Коли привітання людей стихли, вони, ховаючи обличчя в свої рукави, кинули разом дивний крик, подібний до виття вовчиці,

і він був такий гнівний і такий пронизуючий, що, здавалось, від нього тремтіли, як ліра, великі сходи з чорного дерева, вщерть вкриті жінками.

Вітер піднімав їхні серпанки і тоненькі бинди папіруса легенько гойдались. Це було в місяці Шебаз, посеред зими. Цвітучі гранатові дерева виступали на голубім небі і через віти море просвічувало з островом в далечині, напів згубленим у млі.

Помітивши Салямбо, Гамількар спинився. Він дочекався її після смерти багатьох дітей чоловічого полу. До того-ж, народження дочок рахувалось нещастям у релігіях Сонця. Пізніше боги послали йому сина; але йому залишалось ще щось зі зраджених сподівань, немов роскоши прокляття, яке він висловив проти неї. Салямбо тим часом підходила вже.

Ріжнобарвні перлини звисали довгими низками з її вух на плечі і до ліктів. Її зачіска була завита, щоб нагадувати хмару. Вона носила круг шиї маленькі золоті дощечки, на яких була вирисована жінка між двома львами; і її вбрання було у всім подібне до одягу богині. Її гіяцинтова сукня з широкими рукавами стискала їй стан, розширюючись внизу. Її червоні уста робили зуби ще білішими, а підмальовані антимуаном очі були неприродно довгі. Її сандали з птичого пірря мали дуже високі підбори; вона була надзвичайно бліда, мабуть від холоду.

Врешті вона дійшла до Гамількара і, не дивлячись на нього, не піднімаючи голови, вона сказала йому:

— Привіт, Око Вааліма, вічна слава, успіх! спочинок! задоволення! багатство! Довго вже сумувало моє серце і дім тужив. Але хазяїн, що повертається, це як воскреслий Тамуз; і під твоїм поглядом, батьку, скоро розцвіте нова радість і нове існування!

І беручи з рук Таанак маленький продовгуватий келих, у якому диміла мішанина борошна, мяса, кардамону й вина, вона сказала:

— Пий охоче напій повороту, зготований твоєю слугою.

Він відповів:

— Будь благословенна! — і машинально взяв золотий келих, який вона йому простягала.

Тим часом він розглядав її так уважно, що збентежена Салямбо пробурмотіла:

— Тобі сказали, господарє!... †

— Так, я знаю! — сказав Гамількар тихим голосом.

Було це признання? чи балакала вона про варварів? І він додав кілька неуважних слів про громадські турботи, з якими він сподівався покінчити сам.

— О, батьку! — кликнула Салямбо, — ти не полагодиш того, чого не направиться.

Тоді він відступив і Салямбо здивувалась від його зворушення; бо вона зовсім не ду-

мала про Картагіну, а про святотатство, в яким вона наче брала участь. Цей чоловік, перед яким тремтіли легіони й якого вона майже не знала, жахав її як якийсь бог; він вгадав, він усе знав, мусіло статися щось страшне. Вона крикнула:

— Помилуй мене!

Гамількар поволі схилив голову.

Вона не наважувалась одкрити уста, хоч і хотіла обвинувачувати себе; і одночасно вона задихувалась від потреби пожалітись і втішитись. Гамількар боровся з бажанням зламати присягу. Він дотримував її з гордості, або зі страху перед певністю: він дивився їй просто в лице, зо всіх своїх сил, щоб схопити те, що вона ховала в глибині свого серця.

Помалу, важко дихаючи, Салямбо втягала голову в плечі, роздавлена цим занадто важким поглядом. Він був певний тепер, що вона піддалася якомусь варварові; він здригався, він підняв два кулаки. Вона крикнула й упала між своїми жінками, які заметушились круг неї.

Гамількар круто повернувся. Всі управителі пішли за ним.

Відчинили двері складу і він увійшов у велику круглу залю, до якої сходились довгі коридори, що вели до других заль. Камінний диск висів посередині, вкритий килимом і подушками.

Вождь ходив спочатку хуткими важкими кроками; він голосно дихав, бив у землю ногою,

проводив рукою по лобі, як чоловік, якому надокучають мухи. Але він струхнув головою і, побачивши купи своїх багатств, заспокоївся; його думка, яку притягала перспектива коридорів, розкинулась на інших залах, повних ще рідших скарбів. Бронзові дошки, злитки срібла й залізні палиці чергувались із озерною рибою, привезеною з Кассітерід через Темне море; гума з Чорних Країв висипалась із мішків з пальмової кори; і золотий порошок, набитий у міхи, непомітно втікав через старі шви. Тонкі нитки, витягнені з морських рослин, висіли між полотном з Єгипту, Греції, Тапробани й Юдеї; коралі лежали здовж стінок, немов великі кущі; віяв невловимий пах, віддих пахощів, шкір, пряностей і струсового пірря, привязаного великими букетами під сволоком. Перед кожним коридором слонові икли, поставлені по два по боках, зєднуючись кінцями, робили арку над дверима.

Врешті він сів на камінний диск. Всі управителі стояли, схрестивши руки, схиливши голови, тоді як Абдалонім гордо піднімав свою гостру мітру.

Гамількар розпитав начальника кораблів. Це був старий стерновий з віями зморщеними від вітру; його довге біле волосся спускалось йому до ніг, наче піна бурі залишилась у нього на голові.

Він відповів, що післав фльоту через Гадес

до Тіміямоти, щоб спробувати дійти до Езіонгаберу, повз Південний Ріг і мис Пахощів.

Інші поїхали на Захід, їхали протягом чотирьох місяців, не зустрічаючи берега; носи кораблів плутались у травах, обрій тремтів постійно від трусу, криваві тумани затемнювали сонце, пахучий вітер навівав сон на моряків; і тепер вони нічого не могли розповісти, все переплуталось у них у голові. Інші знов підіймались по річках Скитів, проникли в Колхиду, до Юрійців, Естійців, вкрали в Архипелі півтори тисячі дівчат і потопили всі чужі кораблі, які плавали за Естримонським мисом, щоб секрет дороги залишився невідомий. Король Птолемей тримав у себе Шезбарський ладан; Сиракузи, Елатія, Корсика нічого не постарчили, і старий стерновий знизив голос, щоб объявити, що Нумідійці взяли одну трірему при Рузікаді, — „бо вони з ними, пане!“

Гамількар насупив брови; потім він звелів говорити начальникові подорожів, вдягнуеному в буру одіж без пояса і з головою обв'язаною довгою шалею з білої тканини, яка, проходячи коло його рота, спадала ззаду на плечі.

Каравани правильно відходили в зимові подорожі. Але з півтори тисячі людей, що йшли на край Етіопії, з новими міхами й запасом мальованих полотен на прекрасних верблюдах, тільки один вернувся до Катарґіни, — інші були мертві від втоми або збожеволіли від

страхів пустелі; — і він казав, що бачив, далеко за Чорним Гарушем, за Атарантами й країною великих малп, величезні царства, де найменше приладдя зроблене з золота, і річку молочного коліру, ширшу за море; ліси синіх дерев, пригорки пахощів, чудовищ із людськими головами, які животіють на скелях і в яких очі, щоб бачити, розпускаються як квіти; далі, за озерами, повними драконів, кришталеві гори, які підтримують сонце... Інші вернулись із Індії з павлинами, перцем і новими тканинами. Що-ж до тих, що поїхали купувати калцедони по Сіртській дорозі, повз храм Аммона, вони без сумніву згинули в пісках. Каравани Гетулії й Фазани доставили звичайну кількість; але він, начальник подорожів, не наслідкував нічого починати.

Гамількар зрозумів; наємники займали край. З глухим стогоном він сперся на другий лікоть; і начальник хуторів так боявся говорити, що страшенно тремтів, хоч і мав присадкуваті плечі й червоні очі. Його обличчя, кирпате як у дога, було вкрите сіткою ниток; він носив пояс із шкіри леопарда, за яким стирчали два величезні ножі.

Як тільки Гамількар відвернувся, він почав кричати, призиваючи всіх Ваалів. Це не його вина! він нічого не міг зробити! Він доглядав за погодою, землею, зорями, сіяв, косив, оглядав рабів, беріг їхній одяг.

Але Гамількара дратувала ця балакучість. Він клацнув язиком, і чоловік з ножами заговорив хутко:

— Ах, пане! вони все пограбували! все зруйнували! Все знищили! Три тисячі дерев вирубано в Машалі і в Убаді розбито клуні, засипано цистерни! З Тедесу вони взяли півтори тисячі гоморів борошна; в Маразані вбили чабанів, поїли худобу, спалили твій дім з кедровими стовпами, де ти жив літом! Раби з Тубурбо, які збирали ячмінь, повтікали в гори; і з ослів, мулів, Таормінських волів, коней — нема ні одного! всіх забрали! Це якесь прокляття! я не переживу цього! — Він повторяв, плачучи: — Ах, як би ти знав, які повні були комори, які блискучі плуги! Ах! гарні овечки! Ах! гарні бугаї!...

Гнів душив Гамількара. Він вибух:

— Мовчи! Хіба я злидень? Не брешіть! кажіть правду! Я хочу знати все, що я втратив, до останнього сікля, до останнього каба! Абдалоніме, принеси мені рахунки кораблів, караванів, хуторів, дому! І як-що ваше сумління нечисте, горе на ваші голови! Ідіть!

Всі управителі вийшли, зігнувшись до землі.

Абдалонім узяв з кошика в мурі линви з вузлами, бинди полотна, чи папіруса, спинні кістки баранів, засіяні тонкою писаниною. Він поклав їх до Гамількарових ніг, дав йому в руки деревляну раму з трьома натягненими на ній

нитками, на які були нанизані кульки із золота, срібла й рогу, й почав:

— Сто дев'ятьдесят два будинки в Маппалах найнято новим Картагінцям по одному бека на місяць.

— Ні! це за багато! бережи бідних! і ти запишеш імена тих, хто здається тобі хоробріший, і дбатимеш про те, щоб довідатись, чи вони вірні Республіці. Далі?

Абдалонім вагався, здивований такою щедрістю.

Гамількар вирвав у нього з рук полотняні бинди.

— Що це? три палати круг Хамона по дванадцять кезіта на місяць! Постав двадцять! Я не хочу, щоб Багаті пожерли мене.

Начальник начальників, низько вклонившись, читав далі:

— Позичено Тігіласові до кінця зими два кікари з морськими відсотками; Бар-Малькартові півтори тисячі сіклів під заклад тридцяти рабів. Але дванадцяттеро померло в соляних болотах.

— Значить вони не були сильні, — засміявся вождь. — Нічого! Як-що він потребує грошей, задовольни його! Треба завжди позичати на різні відсотки, дивлячись по багатству людей.

Тоді слуга поспішив перечитати всі прибутки із залізних копалень Аннаби, коралевих ловів, фабрик пурпуру, з податків від Греків,

з вивозу срібла в Арабію, де воно цінилось вдесятеро від золота, із захоплення кораблів, відраховуючи десятину для храму богині.

— Кожного разу я казав суму на чверть меншу, пане!

Гамількар рахував на своїх кульках; вони дзвеніли під його пальцями.

— Годі! Скільки ти виплатив?

— Стратоніклові з Коринту й трьом купцям, по цих листах (вони вернулись до нас), десять тисяч атенських драхм і дванадцять золотих сирійських талантів. Їжа для моряків виносить двадцять мін у місяць на трірему...

— Я знаю! скільки втрачено?

— Ось рахунок на олив'яних палічках, — сказав управитель. — Що-ж до кораблів, відправлених спільно, і що треба було багато грузу викидати в море, то поділили втрату між спільників. За линви, позичені в арсеналах, яких неможливо було повернути, Сіссіти вимагали вісімсот кезіта, перед Утікським походом.

— Знову вони! — сказав Гамількар, схиливши голову; він сидів якийсь час наче роздавлений вагою всієї ненависти, яку він почував на собі: — але я не бачу видатків по Меґарі?

Зблідши, Абдалонім узяв з іншого кошика дерев'яні дощечки, нанизані купками на шкіряні мотузики.

Гамількар слухав його, цікавий на домашні події, заспокоюючись цим монотонним голсоом,

перебіраючим числа; Абдалонім спинявся. Раптом він випустив на землю дерев'яні листки й упав сам на живіт, витягнувши руки, в позі засуджених. Гамількар спокійно підняв дощечки; його уста розкрились і очі побільшилися, коли він побачив, під одним лише днем, величезні видатки мяса, риб, птахів, вин і пахощів, з розбитими вазами, мертвими рабами, втраченими килимами.

Абдалонім, усе ще лежачи, розповів йому про бенькет варварів. Він не міг відхилитись від наказу старших — і до того Салямбо хотіла не жаліти грошей на прийом вояків.

При імені своєї дочки Гамількар скочив. Потім, стиснувши уста, знову сів на подушки; він роздирав торочки нігтями, задихувався, з нерухожими очима.

— Встань! — сказав він і пішов.

Абдалонім пішов за ним; його коліна тремтіли. Але схопивши залізну палицю, він, як божевільний, кинувся піднімати плити. Один дерев'яний диск відскочив і скоро з'явилося здовж коридора багато таких покришок, які закривали рови із зерном.

— Ти бачиш око Ваала! — сказав слуга тремтячи, — вони не все ще взяли! ці рови глибокі кожен у пятьдесят ліктів і повні до краю! Підчас твоєї подорожи я велів викопати ще в арсеналах, у садках, усюди! твій дім повний зерна, як твоє серце мудрости!

Усмішка пройшла по обличчі Гамількара:
— Це добре, Абдалоніме!

Потім, схилиючись до його уха:

— Ти звелиш привезти його ще з Етрурії, з Бруціюма, звідки хочеш і за всяку ціну! Ховай і бережи! Треба, щоб я один посідав увесь хліб Картагіни.

Коли вони дійшли до кінця коридора, Абдалонім відчинив одним з ключів, що спадали у нього з пояса, велику чотирьохкутну кімнату, переділену посередині кедровими стовпами. Золоті, срібні, мідні монети, накопичені на столах або насипані в ніші, піднімались здовж чотирьох стін аж під дах. Величезні мішки з гіпопотамової шкіри підтримували в кутках цілі ряди менших мішків; де-не-де занадто висока купа впала й мала вигляд кольони в руїнах. Великі картагінські монети, з Танітою на коні під пальмами, змішувались із грішми кольоній, назначеними бугаєм, зіркою, кулею або півмісяцем. Далі видно було розложені нерівними сумами монети всіх вартостей, усіх величин, усіх віків, — від старих асирійських, тонких як ніготь, до старих з Ляціюма, товстих за руку; від похожих на гудзики грошей з Егіни аж до бактрійських дощечок і коротких штабок колишньої Спарти. Багато з них поржавіло, побрудніло, позеленіло від води або почорніло від огню, бо були взяті з дна морського або серед руїн міста після облоги.

Вождь хутко вирахував, чи присутні суми відповідали прочитаним йому прибуткам і втратам; і він ішов уже геть, коли помітив три мідні глеки, цілком порожні. Абдалонім одвернувся в знак жаху і Гамількар промовчав.

Вони перейшли через інші залі, інші коридори й підійшли нарешті до дверей, коло яких, щоб краще стерегти їх, один чоловік був прикований ланцюгом до стіни, — римський звичай, недавно введений у Картагіні. Його борода й нігті повиростали занадто довгі і він безперервно хитався з боку на бік як полонений звір. Скоро він впізнав Гамількара, він скочив до нього й крикнув:

— Змилуйся, око Ваала! зжалься! вбий мене! Вже десять років я не бачив сонця! В ім'я твого батька, зглянься!

Не відповідаючи йому, Гамількар плеснув руками. З'явилося троє людей; і всі четверо разом, напружуючи руки, постягали кільця з величезного засову, який замикав двері. Гамількар узяв смолоскип і зник у темряві.

Гадали, що то була родинна домовина; але там знайшли-б тільки широку криницю. Вона була викопана лише для того, щоб обдурити злодіїв, і в ній не було нічого. Гамількар пройшов повз неї, схилився, повернув дуже важкий млинок і через відкриті таким чином двері пройшов у конічний покій.

Мідна луска вкривала стіни; по-середині,

на гранітовім педесталі стояла статуя одного Кабіра з іменем Алета, винахідника копалень у Кельтіберії. Коло його підніж, на землі, лежали хрестом широкі золоті щити й кольосальні срібні вази, надзвичайної форми, якими неможна було користатись; був звичай стоплювати так великі кількості металю, щоб крадіжки й навіть пересування були неможливі.

Своїм смолоскипом він запалив шахтарську лямпу, що висіла на шапочці бога; вмить зелені, жовті, сині, фіолетові, червоні огні наповнили залю. Во́на була повна дорогоцінного каміння, яке лежало в золотих вазах, привішених як ляпади до мідних відног, або в необробленім стані лежало здовж стін. Це були кристалі, одірвані від гір ударами праці, карбункули, створені з мочу рисі, металі, що впали з місяця, діаманти, три сорти рубінів, сафіри чотирьох родів, дванадцять сортів смарагдів. Вони промінились, подібно до краплин молока, синіх кусків льоду або срібного пороху і кидали своє світло пучками, проміннями, зорями. Ріжки, зроблені громом, лежали коло калцедонів, які лікували від отрут. Там були топази з гори Забарка, що мали силу попереджати острах, опали з Бактрії, проти дочасних родів, і Аммонові роги, які кладуть під ліжка, щоб мати сни.

Огні каміння й полумя лямпи відбивались на великих золотих щитах. Гамількар стояв,

посміхаючись, схрестивши руки; він насолоджувався менше видовищем, ніж свідомістю своїх багатств. Вони були неприступні, невичерпані, безкраї. Його предки, що спали під його ногами, послали його серцю частку своєї вічності. Він почував себе зовсім близьким до підземних духів. Він був радісний як Кабір; і великі ясні проміні, що били його в обличчя, здавались йому кінцем незримої сіти, яка через провалля єднала його з осередком світу.

Він здригнувся від одної думки і підійшов до муру поза идолом. Потім він роздивився між татуїровками своєї руки одну горизонтальну лінію з двома перпендікулярами, які значили, ханаанськими цифрами, число тринадцять. Він відрахував тринадцять мідних дощочок, ще раз підвів свій широкий рукав і прочитав на іншому місці правої руки ще складніші цифри. Врешті, він зробив пальцем сім ударів; і ціла частина муру повернулася, як один кусник.

За нею ховався якийсь льох, де були замкнені таємничі речі безконечної вартости, які не мали імени. Гамількар зійшов по трьох ступінях; він узяв із срібної миски шматок шкіри, який плавав у чімсь чорнім і піднявся знову.

Абдалонім ішов за ним. Він стукав об брук своїм високим ціпком з дзвіночками і перед кожним покоєм проголошував імя Гамількара, разом з похвалами й благословенням.

У круглім коридорі, до якого впадали всі інші, стояли купи алюмінія, мішки ляззонії, великі грудки глини з Лемносу і черепахові спини, повні перлів. Одіж вождя шелестіла по них; він не подивився навіть на величезні шматки бурштину, майже божественної матерії, створеної соняшним промінням.

Вирвалась хмара пахучої пари.

— Відчини двері!

Вони ввійшли.

Голі чоловіки місили тісто, перебірали трави, ворушили вугілля, наливали олію в миски, відчиняли й зачиняли маленькі овальні віконця, зроблені в стіні, яких було так багато, що кімната була похожа на вулик. Вона була повна міробальйону, бделліюма й шафрану. Всюди лежали гума, порохи, коріння, шкляночки, гілочки, рожеві листки; повітря було дуже важке, не дивлячись на вихорі стіраксу, що пікся посередині на мідних триногах.

Начальник приємних запахів, блідий і довгий як воскова свічка, підійшов до Гамількара й потер йому руки шматочком метопія, тоді як двоє інших розтирало йому ноги листками баккарису. Він відштовхнув їх; це були Кіренейці, знані з розпусного життя, але їх поважали за їхнє таємне знання.

Щоб показати свою щирість до праці, начальник запахів дав вождєві покоштувати на бурштиновій ложечці трошки малобатру. Госпо-

дар, який знав усі хитрощі, взяв один ріг повний бальзаму, і, наблизивши його до вугілля, налив на своє вбрання; на ньому з'явилась бура пляма; бальзам був сфальшований. Тоді він гостро подивився на начальника запахів і мовчки кинув йому козиний ріг у лице.

Хоча він був розгніваний за фальшування, зроблене йому на втрату, все-ж таки, побачивши нард, який пакували для відсилки в заморські краї, він наказав домішати туди антімону для ваги.

Потім він спитався про три скриньки псага, призначеного для його особистого вжитку.

Начальник запахів признався, що нічого про це не знає: поприходили вояки з ножами, кричали, він відчинив їм скриньки.

— Так ти боїшся їх більш, ніж мене! — гукнув вождь; і блідий чоловік, який починав уже розуміти, побачив через пару й дим, як заблищали, мов смолоскипи, його очі. — Абдалоніме! ще до заходу сонця ти звелиш вибити його різками!

Ця втрата, менша ніж інші, зневірила його; бо не дивлячись на всі свої зусилля, він увесь час згадував про варварів. Їхні збитки мішались із соромом його дочки і він був лютий на всіх, що знали це й нічого йому не казали. Але щось змушувало його поглиблюватись у своє нещастя; і захоплений божевіллям досліду, він обдивився стайні, запаси бітуму, дерева,

якорів і лив, меду й воску, склад тканин, каміноломні, комори із сільфіюмом.

Він пішов на другий бік садків доглянути за хатками домашніх ремісників, які працювали на продаж. Кравці вишивали кереї, інші плели сіти, інші фарбували подушки, робили сандали, робітники з Єгипту полірували папірус, стукали човники ткачів, греміли молоти ковалів.

Гамількар сказав їм:

— Куйте мечі! куйте! Потрібуватиму їх. — І він витяг з грудей антильопову шкіру, намочену в отруті, наказуючи зробити з неї панцирь, міцніший за мідь, неприступний для заліза й огня.

Як тільки він підходив до робітників, Абдалонім, щоб відхилити від себе його гнів, намагався розсердити його на них, принижуючи їхню працю:

— Що за праця! це сором! Справді, господар занадто добрий до вас.

Гамількар ішов далі, не слухаючи.

Він спинився, бо йому перетяли дорогу великі дерева, обпалені, наче під ними ночували чабани; загорожі були проламані, вода вилувалась із рівчаків, і шматки скла, кістяки малп лежали в брудних калюжах. Шматки тканин висіли на кущах; під цитриновими деревами лежали купи гнилих квітів, як гній. Слуги все покидали як було, бо гадали, що господар не вернеться.

На кожному кроці він знаходив нову шкоду, нові докази того, про що йому було заборонено довідатись. Він ступав своїми пурпурними черевиками по купах бруду; і ці люди не стояли перед ним і він не міг знищити їх ударами катапульти! Він почував себе приниженим тим, що обороняв їх; це було шахрайство, зрада; а що він не міг помститися ні на вояках, ні на старших, ні на Салямбо, ні на кому іншому і його гнів шукав кого-небудь, то він засудив відразу всіх рабів із садків до копалень.

Абдалонім здригався що-разу, коли він наближався до парків. Але Гамількар пішов на стежці до млину, звідки чувся тужний спів.

Серед пороху крутились важкі жернови, тобто порфірові конуси; вищий тримався на нижчій при помочи великої залізної осі; невільники штовхали його руками й грудьми й інші, запряжені, тягли Ярмо натерло їм під руками криваві болячки; чорне брудне лахміття ледви прикривало їм стан. Їхні очі були червоні, кайдани дзвеніли на ногах, всі груди дихали в такт. До ротів були привязані двома бронзовими ланцюжками намордники, щоб їм неможливо було їсти борошна, і рукавички без пальців заважали їм брати його.

При вході господаря деревляні балки заскрипіли сильніше. Роздавлене зерно тріщало. Де-які впали на коліна; інші йшли по них.

Він покликав Ідденема, управителя рабів;

і той з'явився, виказуючи своє становище багатством свого одягу; його туніка була з тонкої пурпури, важкі перстні висіли в нього в ухах і золотий мотузочок обвивав його ноги як змії дерево. В руках він тримав гагатове намисто, щоб пізнавати людей, слабих на священну хворобу.

Гамількар звелів скинути з рабів намордники. Тоді всі, з криками голодних звірів, кинулись на борошно і жерли його, встромивши голови в купу.

— Ти виснажуєш їх! — сказав вождь.

Гідденем відповів, що це було потрібно щоб скорити їх.

— Не варто було посилати тебе до Сиракуз у школу рабів. Приведи інших!

І кухарі, служки, конюхи, гонці, носильники, баньщики й жінки з дітьми, всі стали в садку одною лавою, від крамниці до парку диких звірів. Вони стримували дихання. Мертва тиша охопила Меґару. Сонце світило за затокою, коло цвинтаря. Кричали павлини. Гамількар ішов крок за кроком.

— Що я маю із цих старих? — сказав він; — продай їх! у нас за багато Галійців, вони п'яниці! і за багато Кретийців, вони брехуни! Купи мені Каппадокійців, Азійців і Негрів.

Його здивувала мала кількість дітей.

— Що року, Гідденеме, в домі мусять бути

народини! Що-ночи ти відчинятимеш клітки, щоб вони вільно змішувались.

Далі він звелів показати собі злодіїв, ледачих, буйних. Він роздавав карі і докоряв Гідденемові; і Гідденем схиляв своє низьке чоло, як бугай.

— Дивись, око Ваала, — сказав він, показуючи сильного Лібійця, — ось його знайшли з петлею на шиї.

— А! ти хочеш вмерти? — спитав зневажливо вождь.

— Так! — відповів невільник відважно.

Тоді, не турбуючись прикладом, ні грошевою втратою, Гамількар сказав слугам:

— Візьміть його!

Може він мав у думках намір жертви. Він завдавав собі цю втрату, щоб відхилити більші.

Гідденем сховав покалічених за іншими. Гамількар помітив їх:

— Хто тобі відрізав руку?

— Вояки, око Ваала.

Далі до іншого, який хитався, як поранена чапля:

— А тобі хто зробив це?

Управитель зламав йому ногу залізною палицею. Ця непотрібна жорстокість розгнівала вождя; він вихопив з рук Гідденема його намісто й закричав:

— Прокляття на пса, що ранить отару. Калічити рабів, о, добра Таніто! А, ти руйнуєш

свого господаря! Задушити його в гною! А ті, що їх тут нема? Де вони? Чи ти повбивав їх з вояками?

Його обличчя було таке страшне, що всі жінки повтікали. Раби відступали широким півколом; Гідденем цілував його сандали; Гамількар стояв перед ним із сціпленими кулаками.

В своїй душі, незатемненій навіть серед битв, пригадував собі він тисячі гидот, підлот, яких він не схотів помітити; і при світлі свого гніву, як через виблиски грому, він бачив відразу всі свої нещастя. Управителі нив повтікали зі страху перед вояками і може й у порозумінні з ними. Всі дурили його й він уже віддавна стримувався.

— Приведіть їх! і потавруйте їх на чолах червоним залізом, як боягузів!

Посеред саду розклали кайдани, ножі, ланцюги для тих, що призначені до копалень, тиски на ноги й на плечі, скорпіони, потрійні батоги з мідними кігтями.

Всіх присуджених поставили проти сонця, проти Молоха-пожирателя, поклали їх на животи або на спину, а засуджених на кару різок попривязували на дерева, і коло кожного було двох людей — один бив, другий рахував.

Кат бив обома руками; батоги свистіли, відриваючи кору від платанів. Кров лилась дощем на листя і червоні маси здрігались із ревом під деревами. Ті, котрих мучили залізом, роз-

дирали собі обличчя нігтями. Чути було, як скрипіли деревляні шруби; іноді гострий крик вмить прорізував повітря. Коло кухонь, між одягами й уривками відрізаного волосся, раби роздували віялами ватри, і почувався запах підпаленого тіла. Зомлілі не могли впасти, бо були міцно привязані до стовбурів; вони тільки крутили головами на плечах і закривали очі. Ті, що дивились, почали кричати із жаху, і леви, може пригадуючи бенкет, потягались і позіхали.

Салямбо вийшла на терасу. Перелякана, вона хутко бігала від краю до краю. Гамількар помітив її. Йому здалось, що вона простягає до нього руки, прохаючи помилування; із жестом огиди він пішов до парку слонів.

Ці звірі були гордістю великих пунійських родин. Вони носили предків, перемагали у війнах, їх шанували як улюблених Сонцем.

Меґарські слони були найсильніші в Картаґіні. Перед відїздом Гамількар узяв присягу від Абдалоніма, що він доглядатиме за ними. Але вони повмірали від ран; залишилось тільки три; вони лежали в поросі серед двору, перед обламками своїх ясел.

Вони пізнали його й підійшли до нього.

В одного були порозрізувані вуха, другий мав на коліні величезну рану, в третього був одрізаний хобот.

Вони сумно дивились на нього, як розумні створіння; той, що не мав хобота, зігнув ноги

й схилив свою величезну голову та силкувався потерти його легенько своїм огидним обрізком.

При тій ласці звірини дві сльози бризнули в нього з очей. Він скочив до Абдалоніма.

— А, нещасний! на хрест! на хрест!

Абдалонім зомлів і впав горлиць на землю.

За фабриками пурпуру, від яких піднімався в небо повільний синій дим, почувся крик шакала; Гамількар став.

Думка про сина вмить заспокоїла його, як дотик бога. В нім бачив він вічне продовження своєї особи й сили. Раби не розуміли, звідки найшов на нього цей спокій.

Направляючись до фабрик пурпуру, він пройшов повз вязницю, довгий будинок із чорного каміню, збудований у чотирьохкутній ямі, зі сходами на кутах.

Іддібал, без сумніву, чекав ночі, щоб докінчити свій сигнал. „Нема чого поспішати“, — думав Гамількар; і він зайшов у вязницю. Хтось крикнув йому: „Повернись“; — сміливіші пішли за ним.

Відчинені двері бились по вітру. Сутінки заходили через вузькі віконця; розбиті ланцюги звисали на стінах.

Це було все, що залишилось від військових полонених.

Тоді Гамількар зблід надзвичайно й ті, що заглядали згори в яму, побачили, як він сперся рукою об стіну, щоб не впасти.

Але тричі крикнув шакал. Гамількар підняв голову; він не промовив ні слова, не зробив ні одного руху. Потім, коли вже зовсім зайшло сонце, він зник за деревляною загорожею і ввечері, на зборах багатих, у храмі Ешмуна, сказав:

— Світла Вааліма, я приймаю провід над пунійськими силами проти війська варварів.

VIII.

Битва при Макарі.

На другий день він узяв із Сіссітів двісті двадцять три тисячі золотих кікарів, він наклав на багатих податок у висоті чотирнадцяти шекелів. Платили навіть жінки; платили за дітей, і, нечувана в Картагіні річ, він присилював школи жреців дати йому грошей.

Він повідбрав усіх коней, усіх мулів, усю зброю. Де хто хотів приховати своє багатство, він продав його майно; щоб застидати скупість інших, він віддав шістьдесят панцирів і півтори тисячі гоморів борошна, стільки, як усі купці слонової кости разом.

Він звербував у Лігурії вояків, три тисячі горців, звиклих битися з ведмедами; їм запла-тили вперед за шість місяців, по чотири міни на день.

Треба було мати військо. Але він не приймав, як Ганнон, усіх горожан. Він не приймав людей, які звикли працювати, сидячи; не приймав і тих, що мали за товсті животи або слабку будову тіла; натомісць приймав людей без чести, наволоч із Мальки, синів варварів та визво-

ленців. Новим Картагінцям, що зголосились до його війська, обіцяв у нагороду повне право горожанства.

Першою його турботою було зреформувати легіон Ці гарні юнаки, що вважали себе військовою величчю Республіки, правили сами собою. Він віддалив їхніх старшин, суворо поведився з ними, силував їх бігати, скакати, вбігати одним духом на схил Бірси, кидати списи, боротись, спати вночі на майданах. Їхні родини приходили дивитись на них і жаліли їх.

Він дав їм коротші мечі й міцніші черевики. Він встановив кількість слуг і зменшив обоз; та, не дивлячись на протести, взяв з храму Молоха триста римських списів.

Із слонів, що вернулись із Утіки, й тих, що були в приватнім посіданні, він організував фалангу в сімдесят два слони й озброїв їх. Він озброїв їхніх провідників молотками й доло-тами, щоб вони могли пробити слонові голову, як-що він сказиться серед битви.

Він не дозволив Великій Раді призначати генералів. Старші пригадували йому закони, він не звертав на них уваги; вони не наважувались уже й бурмотіти, все хилилось під силою його духа.

Він один узяв на себе справи війни, уряду і фінансів; і, щоб уникнути обвинувачень, велів Ганнонові перевірювати свої рахунки.

Він будував форти та щоб мати каміння,

зруйнував старі внутрішні мури, які були тепер непотрібні. Але ріжниця багатства, що заступала ієрархію рас, продовжувала розділяти синів переможених і синів завойовників. Патриції дивились із хвилюванням на це знищення руїн, тоді як плебс радів, не знаючи сам чому.

Озброєні відділи ходили з ранку до вечора по вулицях; що-хвилини чувся згук рогів; на возах перевозили щити, намети, списи; двори були повні жінок, які дерли полотно; захоплення передавалось від одного до другого; Гамількаровий дух наповнював Республіку.

Він поділив вояків на парні числа й ставив у лавах так, що біля слабого все стояв сильний, щоб слабшого й боязкого тягли й штовхали одночасно двох його сусідів. Але із своїми трьома тисячами Лігурійців і найкращими Картагінцями він міг зробити тільки одну звичайну фалангу в чотирі тисячі дев'ятьдесять шість гоплітів у бронзових касках, озброєних македонськими піками, завдовжки в чотирнадцять ліктів.

Десять тисяч юнаків мали пращі, ніж і сандалі. Він додав до них ще вісімсот, озброєних круглими щитами й римськими мечами.

Важка кіннота складалась із тисячі дев'яносто вартових, останків легіону, озброєних у панцирі із' червоної бронзи, як асирійські Клінабари. Він мав іще чотириста кінних лучників, яких звали Тарентійцями, в шапках з ласячої шкіри, з гострими з обох боків сокирами й шкіряними

туніками. Врешті тисяча двісті Неґрів мали бігти коло жеребців, спіраючись рукою їм на хребет. Все було готово, але Гамількар не рушав.

Часто вночі він виходив з Картаґіни та йшов сам аж поза затоку, аж до гирла Макару. Чи він хотів приєднатись до наємників? Лігурійці, що таборували на Мапалах, стерегли його палати.

Побоювання багатих наче справдилось, коли одного дня триста варварів наблизилось до мурів. Вождь відчинив їм браму; це були перебіжники; вони прийшли до свого провідника, притягнені страхом або вірністю.

Поворот Гамількара не здивував наємників; вони не уявляли собі, щоб цей чоловік міг померти. Він вернувся, щоб виконати свої обіцянки: ці сподівання не мали в собі нічого неймовірного, бо провалля було величезне між батьківщиною й військом. До того, вони не рахували себе винними; вони забули бенкет.

Шпіони, яких вони впіймали, розкрили їм усю правду. Це був тріумф для завзятих; навіть помірковані розлютились. Дві облоги вже набридли їм; ніщо не посувалось наперед; краще вже битись! Багато з них тікали, бігали по полях. На чутку про озброєння вони вернулись; Мато підскочив з радощів. „Нарешті! нарешті!“ — кричав він.

Тоді лють, яку він почував до Салямбо, звернулась проти Гамількара. Тепер його не-

нависть мала певну мету; а що помста тепер мала дотикальну постать, то він гадав, що вже тримав її, й насолоджувався нею. Одночасно охопила його ще більша ніжність, виснажувало його ще гостріше бажання. Вмить бачив він себе серед вояків, як піднімав на списі голову вождя, потім у покої з пурпурним ліжком, як стискав діву у своїх руках, покривав її обличчя поцілунками, проводив руками по її чорнім волоссі; і ця уява, яка, він знав, була нездійснима, мучила його. Він присягнув вести війну; певність, що він з неї не вернеться, робила його невблаганим.

Він прийшов до Спендіюса й сказав йому:
— Збирай своїх людей! Я приведу своїх! Попереді Отаріта! Ми пропали, як-що Гамількар нападе на нас! Ти чуєш мене? Іди!

Спендіюса здивувала ця владна поведінка. Мато звичайно слухав його й його пориви хутко заспокоювались. Але тепер він видавався йому одночасно й спокійнішим і страшнішим; сильна воля світила у нього з очей, як жертвенне полум'я.

Грек не слухав його мотивів. Він жив у картагінській наметі з перловими обшивками, пив свіжі напої із срібних келихів, грав у кости, запускав собі бороду й поволі провадив облогу. До того-ж, він мав звязки з містом і був певний, що через небагато днів воно одчинить свої брами.

Нарравас, який вештався між трьома арміями, був тоді коло нього. Він підтримав його гадку і навіть докоряв Лібійцеві, що той хотів своєю одчайдушністю погубити підприємство.

— Іди собі геть, як-що ти боїшся! — крикнув Мато; — ти обіцяв нам смоли, сірки, слонів, вояків, коней! Де вони?

Нарравас нагадав йому, що він знищив останні когорти Ганнона; що-до слонів, то їх власне ловили в лісах, вояків озброювали, коні були вже в дорозі; і Нумідієць, хитаючи струсовим пером, що спадало йому на плечі, крутив очима як жінка й зневажливо посміхався. Мато не знав, що йому відповісти.

Увійшов якийсь невідомий чоловік, спітнілий, переляканий, з кривавими ногами, з розв'язаним поясом; боки його мало не тріскались від сопіння, і, говорячи на незрозумілій мові, він широко розкривав очі, неначе розповідав про якусь битву. Король вискочив з намету й покликав своїх вояків.

Вони стали колом круг нього. Нарравас сидів на коні кусав уста й хилив голову. Нарешті він поділив своїх людей на дві частини і звелів першій чекати; потім владним жестом велів другим бігти що-духу і зникнув на обрію, з боку гір.

— Пане! — пробурмотів Спендіус, — мені не подобаються ці надзвичайні випадки, поворот вождя, відїзд Нарраваса...

— Нічого! — сказав зневажливо Мато.

Тепер ще більш треба було випередити Гамількара, зєднавшись із Отарітом. Але як-що вони залишили-б облогу міст, то населення вийде й нападе на них ззаду, а спереду будуть Картагінці. Після довгої розмови вони порішили й негайно виконали таке:

Спендіус із п'ятнадцяттю тисячами людей пішов до мосту, збудованого на Макарі в трьох милях від Утіки; на його кутах збудували чотири високі вежі з катапультами нагорі. Стовбурами дерев, камінням, вітами й землею вони загородили в горах усі стежки. всі проходи; на вершинах понакладали купи сіна для димових сигналів, і далекозорі чабани поставали там. Без сумніву, Гамількар не піде як Ганнон через гору Теплих Вод. Він мусить розуміти, що Отаріт загородить йому шлях. До того, поразка в початку кампанії погубила-б його; побідити міг-би тільки в тому разі, коли-б наємники стояли подальше від Картагінці. Правда, він міг ще висісти на Виноградній косі і звідти йти на одно з міст. Але тоді він знаходивсь між двома арміями і на таку необерженість він не був здібний при своїх нечисленних силах. Отже, він мусів іти здовж підніжжя Аріяни, потім звернути ліворуч, щоб уникнути гирла Макару, та йти просто на міст. Там його чекав Мато.

Вночі, при світлі смолоскипів, він доглядав

за роботами. Він їздив до Гіппозаріту, в гори, вертався, не спочивав. Спендіус заздри́в його силі; але що-до шпіонажу, вибору вартових, будови машин і всіх дефензивних засобів, то Мато слухав у всім Спендіуса; вони більш не балакали про Салямбо; — бо один не думав про неї, другого стримував якийсь сором.

Часто він ішов у напрямку Картаґіни, намагаючись побачити Гамількарові війська. Він дивився на обрій; він лягав на живіт і в тьохканні його живчика уявлялася йому хода війська. Він сказав Спендіусові, що коли через три дні Гамількар не прийде, він піде з усіми своїми людьми назустріч йому. Пройшло ще два дні. Спендіус стримував його; ранком шостого дня він пішов.

*

Картаґінцям не менш від варварів нетерпілось почати війну. Це було одно бажання, одне стремління, в курінях і в домах; всі питались, чого ще чекає Гамількар.

Іноді він сходив на дах храму Ешмуна, ставав коло проголошувача місяців і дивився на вітер.

Третього дня місяця Тіббі він хуткими кроками збіг з Акрополю. В Мапалах знявся великий галас. Скоро заворушились вулиці й усюди вояки почали озброюватись серед плачучих

жінок, які кидались їм на груди; потім вони хутко бігли на площу Хамона й ставали в ряди. За ними неможна було йти, навіть балакати, ні підходити до фортів; протягом кількох хвилин місто мовчало як велика труна. Вояки думали, спершись на спину, а інші зітхали по хатах.

При заході сонця військо вийшло через західню браму; — але замість узяти Туніську дорогу або піти через гори в напрямку на Утіку, воно пішло берегом моря; і хутко вони дійшли до Лагуни, на якій блищали білі плями соли, немов величезні срібні тарілки, забуті на березі.

Потім калюж стало більше. Ґрунт мало по малу мягчав, ноги грузли. Гамількар не вертався. Він їхав на чолі; і його кінь, із жовтими плямами як дракон, розкидаючи піну круг себе, із зусиллям проходив через багно. Впала ніч, без місяця. Де-хто крикнув, що вони загинуть; він вирвав від них зброю й віддав її слугам. Багно тим часом глибшало. Треба було влазити на худобу; інші чіплялись за кінські хвости; сильні тягли слабих і загін Лігурців пхав піхоту кінчиками своїх списів. Темрява ще збільшилась. Вони згубили дорогу. Всі спинились.

Тоді раби вождя пішли вперед шукати стовпів, поставлених по його наказу здовж шляху. Вони крикнули в темряві і військо пішло за ними.

Врешті вони відчули твердий Ґрунт. Не-

певно вирисувалась білувата крива лінія і вони опинились на березі Макара. Не дивлячись на холод, вони не запалили вогнів.

Серед ночі піднявся вітер. Гамількар збудив вояків, але ні один ріг не протрубів: старшини торкали їх легко в плече.

Високий чоловік ступив у воду. Вона не доходила йому до пояса; можна було переходити.

Вождь наказав, щоб тридцять два слони стали в річці, за сто кроків далі, й інші нижче спиняли людей, підхоплених течією; й усі, тримаючи свою зброю над головою, перебрели через Макара, як між двома мурами. Гамількар помітив, що західній вітер, несучи піски, засипав річку й робив поперек неї природний насип.

Тепер він був на лівім боці проти Утіки, на широкій рівнині, вигідній для слонів, які були головною силою його війська.

Ця геніяльна вигадка привела вояків в ентузіазм. До них вернулось безмежне довірря. Вони хотіли негайно кинутись на варварів; вождь наказав їм дві години спочивати. Скоро зійшло сонце, вони рушили трьома лавами: попереду слони, легка піхота й кіннота за ними, позаду фаланга.

Варвари коло Утіки й ті, що стояли коло мосту, здивувались, побачивши хвилювання землі. Сильний вітер гнав вихорі піску, які

ховали від наємників пунійське військо. Бачучи роги, що стирчали на касках, одні гадали, що то йде отара волів; інші наче бачили крила — поли одежі, що бились по вітру; а ті, що багато подорожували, стискаючи плечима, обясняли все це повітряним маревом. Тим часом, щось величезне все наближалось. Маленькі клуби пари, легкі як віддихи, бігали по поверхні пустелі; сонце, вже вище, сильно гріло: гостре світло, яке неначе тремтіло, відсувало глибину неба й, наповняючи предмети, робило неможливим вираховання віддалення. Величезна площина розтягалась на всі боки, скільки видно; майже непомітні зморшки землі тяглись до обрїю, зачиненого довгою синьою лінією моря. Війська дивились, вийшовши з курінів; люди з Утіки товпились на мурах, щоб краще бачити.

Врешті вони побачили багато поперечних ліній, усіяних однаковими крапками. Вони згущувались і побільшались; чорні крапки хитались; раптом зявились наче квадратні кущі; це були слони й списи; вибух один єдиний крик: — Картагінці! — і без сигналу, без команди вояки з Утіки і з мосту побігли всуміш, щоб разом напасти на Гамількара.

При цім імени Спендіус затремтів. Він казав, задихаючись: „Гамількар! Гамількар!“ А Мато не був тут! Що робити? Втікти ніяк не можна! Несподіваність, з якою настали події, жах перед вождем і, особливо, необхідність

негайно вирішити щось, стурбували його; він уже бачив себе перерізаним тисячу мечів, зарубаним, мертвим. Його тим часом кликали; тридцять тисяч чоловік чекало його розказів; гвів проти самого себе охопив його; він вхопився за надію на перемогу; вона приносила повне щастя і він почув себе хоробрішим від Епамінонда. Щоб сховати свою блідість, він намалював щоки червоним, потім заціпнув пояс, панцир, випив келих чистого вина й побіг за своїм військом, яке поспішало на стрічу війську з Утіки.

Одно й друге варварське військо зішлись так хутко, що вождь не мав часу приготувати своїх людей до битви. Помалу він спинявся. Слони стали; вони хитали своїми важкими головами із струсовими перами, бючи хоботами об плечі.

У проходах видні були когорти велітів, далі великі залізні каски Клінабарців, що блищали на сонці, панцирі, прикраси, прапори. Але картагінське військо в числі одинадцяти тисяч трьохсот дев'яносто шістьох чоловік, здавалось слабше, бо творило довгий, збитий чотирьохкутник з вузькими крилами.

Бачучи їх такими слабими, варвари, яких було втроє більше, страшенно зраділи. Вони не помічали Гамількара. Може він залишився дома? Але, що з того! Погорда, яку вони відчували до цих купців, побільшувала їхню сміливість;

і не встиг ще Спендіус дати приказ, як усі його зрозуміли й виконали.

Вони розтяглись довгою прямою лавою, яка заходила за крила пунійського війська, щоб цілком охопити його. Але коли вони підійшли на триста кроків, слони, замість того, щоб наступати, повернулись; потім Клінабарці, повернувшись назад, пішли за ними; здивовання наємників подвоїлось, коли вони побачили, як носильники побігли вслід за ними. Значиться, Картагінці перелякались, вони тікають! Голосний крик вирвався з грудей варварів і Спендіус гукав: — „А, я знав це! Вперед! вперед!“

Миттю посипались списи, кулі з пращ, стріли. Слони понеслись ще хутчій; курява обхоплювала їх і вони зникли, як тіни в хмарі.

Тим часом у глибині чувся шум кроків, заглушений гострим голосом рогів, які скажено грали. Простір, що розлягався перед варварами, повний туману й безладдя, притягав до себе як провалля; де-які кинулись туди. Появились когорти піхоти; вони стискались; і в той самий час інші побачили, як наближалась вскач кіннота.

Дійсно, Гамількар наказав, щоб фаланга поширила перемежки між рядами та щоб слони, легкі загопи й кавалерія прийшли туди й хутко подались на крила; він так добре вирахував віддалення варварів, що коли вони підійшли до нього, картагінська армія творила рівно-ж довгу просту боеву лінію.

Посередині стояла фаланга, складена з ромбів або квадратів, які мали по шіснадцять чоловік з кожного боку. Начальники всіх ліній стояли між довгими гострими лініями заліза, що стирчали не рівно високо, бо шість перших рядів схрещували свої списи, тримаючи їх на середині, й десять задніх рядів спірали їх на плечі своїх товаришів з передніх рядів. Всі обличчя напів ховались під заборолами касок; бронзові щити покривали праве стегно; широкі опуклі щити спускались до колін. Ця страшна чотирьохкутна маса рухалась як одно тіло, жила як звірюка й посувалась як машина. Дві когорти слонів стояли по її боках; здригаючись, вони скидали шматки стріл, що чіплялись до їх чорної шкіри. Індійці, що сиділи у них на шиї між купами білих пер, стримували їх гаками. З обох боків слонів бігали пращники, з яких кожний мав три пращі: одну круг стану, другу круг голови й третю в правій руці. Далі Клінабарці, разом з неграми, тримали списи між вухами своїх коней, вкритих золотом як і вони. Далі розтяглись легко озброєні вояки із щитами з рисячої шкіри й списами в лівій руці; і Тарентінці, з яких кожний вів пару коней, стояли по кінцях цього муру вояків.

Варварське військо, навпаки, не змогло утримати свого боевого порядку. На його занадто довгій лінії поробились закруглення, дірки; всі задихувалися з втоми.

Фалянґа важко посунулася, виставивши всі списи наперед; під її величезним натиском затонка лінія наємників зігнулась у середині.

Тоді картаґінські крила розгорнулись, щоб обхопити їх; за ними пішли слони. Своїми нахиленими списками фалянґа перерізала варварів; дві величезні половини зиколіхались; картаґінські крила відкидали їх пращами і стрілами на фалянґістів; щоб оборонятись, бракувало їм кінноти; було тільки два ескадрони Нумідійців, які кинулись проти правого загону Клінабарців. Всі інші були оточені й не могли вийти з ворожих ліній. Небезпека була велика, необхідно було на щось зважитись.

Спендіюс наказав атакувати фалянґу відразу з двох крил, щоб прорвати її. Але вужчі ряди пройшли по-за довшими і стали на їх місце; фалянґа стала проти варварів, така-ж страшна з боків, якою вона була тільки-що з фронту.

Варвари били по вістрях списів, але кіннота позаду заважала атакувати; і фалянґа, сперши на слонів, стискувалась і розтягалась, ставала квадратом, конусом, ромбом, трапезом, пірамідою. Подвійний внутрішній рух біг безпереривно від її голови до кінців; бо ті, що були позаду, бігли в перші ряди, — утомлені або поранені з передніх рядів відтягувались вниз. Варвари були притиснуті до фалянґи. Вона не посувалась уперед; це був наче океан, у яким хвилювалися червоні китиці й мідні панцирі,

і щити блищали як срібна піна. Списи піднімались і спускались поперемінно. В інших місцях так скороспішно вимахували мечами, що видно було тільки їхні кінчики; ряди кінноти пробивали собі шлях крізь маси, які, хвилюючись, зачинались за нею.

По-над голосами старшин, згуками рогів і лір свистіли оливяні та глиняні кулі й виривали мечі з рук і мізки із черепів. Поранені, закриваючись щитами, спірались мечами об землю, — інші лежали в баюрах крові й кусали ворогів за п'яти. Юрба була така стиснена, порох такий густий, гамір такий великий, що неможливо було щось розібрати; боягузів, які хотіли здатись, навіть не слухали. Обезоружені душили один одного руками; груди тріщали проти панцирів і трупи звисали з об'ємів противника із закиненою головою. Один загін Омбрійців, шістьдесят чоловік, міцно стоячи на ногах, витягши списи перед собою, стиснувши зуби, непорушні, присилювали відступити відразу дві сінтаґми. Епіротські чабани підбігли до лівого ескадрону Клінабарців, схопили коней за гриви і били своїми палицями; коні скинули своїх господарів і повтікали в рівнину. Пунійські пращники, відштовхнені в різних місцях, не знали, що робити. Фалянґа починала хитатись, старшини заметушились, вояки штовхали один другого і варвари підбадьорились; вони наступали; перемога перейшла на їх бік.

Але вибух крик, жахливий крик, рев болю й гніву; це ринулись двома лавами сімдесят два слони; Гамількар дочекався, поки наємники збились в одну купу і погнав на них слонів; Індійці так старанно кололи їх, що кров текла по їхніх широких вухах. Їхні хоботи, червоно помальовані, стирчали просто в повітрі, наче червоні змії; їхні груди були захищені списом, спина панцирем, на икли було надіто залізні леза, загнуті мов шаблі, — і щоб більш розлютити їх, їх напоїли мішаниною з перцю, вина й ладану. Вони хитали своїм намистом дзвіночків і ревіли; проводирі хилили голови під дощем стріл і куль, які летіли з веж.

Щоб краще противитись їм, варвари збились у густу масу; але слони безстрашно кинулись у середину. Деревляні списи на їхніх грудях, наче корабельні носи, розгортали когорти. Своїми хоботами вони душили людей, або піднімали їх із землі й передавали через голову воякам у вежах; своїми иклами вони кололи, кидали їх, і довгі кишки висіли на них, як канати на щоглах. Варвари пробували виклювати їм очі, підрізувати ноги; інші заходили їм під животи, встромляли в них мечі до держальців і вмیرали роздавлені; найхоробріші чіплялись за ремінь; під огнями, під кулями, під стрілами, вони різали шкіру й лозові вежі спадали на землю. Чотирнадцять слонів з правого крила, розлючені ранами, по-

вернулись на другий ряд; Індіїці схопили свої долота й молотки й забили звірів.

Величезні створіння ослабли, впали одні на других, на купу; і на цій купі трупів і зброї лежав один кольосальний слон, якого звали „Гнів Ваала“, зачепившись ногою за ланцюги, із стрілою в оці й ревів до вечора.

Тим часом інші, як завойовники, що насолоджуються різнею, перекидали, душили, топтали, кидались на трупи й руїни, щоб оборонятись перед відділами, що їх оточили; вони ставали на задні ноги, крутилися і все йшли вперед, Картаїнці почули, як їхня сила подвоїлась. Боротьба розгорілася наново.

Барвари слабли; грецькі гопліти покидали зброю, жах охопив інших. Вони помітили, як Спендіус схилився над своїм верблюдом і колов його в плечі двома списами. Тоді всі побігли до Утіки.

Клінабарці, яких коні були змучені вкрай, не переслідували їх. Лігурійці, прагнучи води, кричали, що треба йти до річки. Але Картаїнці, які були посеред сінтагм і менше потерпіли, тремтіли від бажання помсти, яка, здавалось, вилітала їм з рук; вони вже були кинулись у погоню за наємниками; та з'явився Гамількар.

Він стримував срібними віжками свого плямистого коня, вкритого потом; биндочки, привязані до рогів на його касці, билися за ним

по вітру; він поклав під ліву ногу свій овальний щит. Одним рухом своєї піки з трьома вістрями він спинив військо.

Тарентінці хутко попереискакували з першого коня на другого і порозїзджались направо й наліво до річки й до міста.

Фаланга спокійно знищила все, що залишлось від варварів. Коли мечі наближались, вони наставляли горло й заплющували очі. Інші захищались завзято; їх вбивали здалеку камінням, як скажених псів. Гамітькар сказав брати в полон. Але Картагінці слухались його неохоче, з таким задоволенням вони встромляли мечі в тіла варварів. Було дуже гарячо, і вони позагортали собі рукави, як косарі; коли спинялись, щоб відпочити, вони слідкували очима за кінним, який гонився на полі за втікаючим вояком. Він зловив його за волосся, тримав так де-який час, потім вбив ударом сокири.

Впала ніч. Картагінці й варвари зникли. Слони, що повтікали, вештались на обрію зі своїми палаючими вежами. Вони горіли в темряві, тут і там, як маяки, напів загублені в мряці. На рівнині не помітно було жадного руху, окрім хвилювання річки, переповненої трупами, які вона котила в море.

Через дві години прийшов Мато. Він помітив при світлі зірок на землі довгі нерівні купи.

Це були лави варварів. Він схилився; всі були мертві. Він гукнув; ніхто не відповів йому.

У цей самий ранок він покинув Гіппозаріт зі своїми вояками, щоб іти на Картагіну. Коли він дійшов до Утіки, військо Спендіуса тільки-що відійшло і населення почало підпалювати воєнні машини. Всі бились завзято. Але гамір, який чувся з боку моста, якось незрозуміло подвоювався. Мато кинувся найкоротшим шляхом, через гору, але нікого не зустрів, бо варвари тікали рівниною.

Проти нього виднілись невеликі пірамідальні маси і ближче, по другім боці річки, на рівні із землею, світились нерухомі вогні. Картагінці відступили за міст і щоб обдурити варварів, вождь розставив багато вартових на другім березі.

Йдучи вперед, Мато помітив щось наче пунійські відзнаки, бо в повітрі виднілись нерухомі кінські голови на незримих підпорах; далі він почув галас, звук пісень і келихів.

Тоді, не знаючи, де він, ні де Спендіус, охоплений турботами, переляканий, згублений у темряві, він вернувся тим самим шляхом. Зоря займалась, коли згори він побачив місто з кістяками машин, почорнілими від огню, що спірались об мури.

Все спочивало серед надзвичайної тиші й пригноблення. Майже голі вояки спали коло курінів, поклавши голову на рамя, сперте об панцир. Де-які віддирали від ніг закрівавлені бандажі. Конаючі тихо крутили головами; інші порушались важко й приносили їм пити. Здовж вузьких стежок ходили вартові, щоб розігрітись, або стояли в дикій поставі, повернувши обличчя до обрію, поклавши списи на плечі.

Мато знайшов Спендіюса під шматком полотна, напнутим на два дрючки; коліна його були в руках, він сидів із схиленою головою.

Вони довго мовчали.

Врешті Мато пробурмотів:

— Побиті!

Спендіюс відгукнувся тужно:

— Так, побиті!

І на всі запитання він відповідав жестами одчаю.

До них доходили стогони й харчання. Мато підняв полотно. Тоді вид вояків пригадав йому другу невдачу, на тім самім місці; скрипнувши зубами, сказав він:

— Нещасний! вдруге вже...

Спендіюс перебив йому:

— Тебе не було тут.

— Це якийсь прокляття! — гукнув Мато. — Але-ж нарешті, я досягну його! я переможу його! я забю його! Ах! як-би я був тут...

Думка про те, що він пропустив битву,

лютила його більше ще, ніж поразка. Він зірвав із себе меч, кинув ним об землю.

— Але як Картагінці побили вас?

Колишній раб почав описувати хід битви. Мато наче бачив усе й лютився. Військо з-під Утіки, замість того, щоб бігти до мосту, повинно було напасти на Гамількара позаду.

— Ат, я це знаю! — сказав Спендіус.

— Треба було подвоїти лави, не кидати велітів на фальянгу, дати вихід слонам. В останню хвилию можна було все направити: ніщо не силувало вас тікати.

Спендіус відповів:

— Я бачив його в великій червоній кереї, з піднятими руками, як він виріс із пороху; літав як орел між когортами; при кожному русі його голови вони зднувались, кидались уперед; юрба тягла нас одного до другого: він подивився на мене; я почув у своїм серці наче холод меча.

— Він може вибрав такий день? — тихо сказав Мато.

Вони розмовляли, силкуючись вгадати, що привело вождя серед саме таких нещасливих обставин. Вони почали говорити про становище і щоб зменшити свою вину, або щоб підбадьоритись самому, Спендіус сказав, що ще залишалась надія.

— Хоч би й нічого не залишилось, то що-ж із того! — відповів Мато, — я й сам один продовжуватиму війну!

— І я також! — скочив Грек; він ходив великими кроками; його очі блищали й дивна усмішка морщила його шакаляче обличчя.

— Ми знову почнемо, не кидай мене більше! Я не здатний для битв при соняшнім світлі; блиск мечів сліпить мене; це така слабкість, я занадто довго жив у в'язниці. Але покажи мені мурі і я пролізу в місто і трупи охолонуть раніш, ніж заспівають півні! Покажи мені когось, що-небудь, ворога, скарб, жінку; — він повторив: — жінку, і будь вона хоч королівна, а я хутко принесу, що бажаєш, тобі до ніг. Ти кажеш, що я програв битву проти Ганнона, але-ж я направив невдачу. Признайся! моя отара свиней краще прислужилась нам, ніж спартанська фаланга. — І, піддаючись потребі похвалитись і виправдатись, він перелічив усе, що він зробив для справи наємників. — Це я, в садах Гамількара, штовхнув Іалійця! Пізніше, під Сіккою, я всіх їх підбурив проти Республіки! Їскон платив їм, але я не хотів, щоб товмачі могли балакати. Ах! як язик звисав їм з ротів! ти пригадуєш? Я провів тебе в Картагіну; я взяв заімфр. Я провів тебе до неї. Я зроблю ще більше: ти побачиш! — і він вибух сміхом як божевільний.

Мато дивився на нього широко розкритими очима. Він відчував якусь ніяковість перед цією людиною, одночасно такою боязькою й такою страшною.

Грек продовжував веселим тоном, хрускаючи пальцями:

— Евое! Після дощу приходить сонце! Я працював у каміноломнях і я пив вино на кораблі, який був мій власний, під золотою пологою, як Птольомець. Нещастя мусить навчити нас. Працею можна ублагати долю, вона любить хитрих. Вона поступиться!

Він підійшов до Мато і взяв його за руку:

— Пане, тепер Картагінці певні в своїй перемозі. Ти мавш ціле військо, яке ще не билось, і твої люди слухають тебе. Пусти їх наперед; мої підуть за ними, щоб помститися. Я маю ще три тисячі Корійців, тисячу двіста пращників і лучників, цілі когорти! Можна навіть збудувати фалангу. Ходім!

Мато, пригноблений нещастям, досі нічого не вигadaв, щоб направити його. Він слухав з розкритим ротом і бронзові дощечки, що захищали йому стан, піднімались від биття його серця. Він підняв свій меч, гукаючи:

— За мною, ходім!

Але розвідчики, коли вернулись, донесли, що мертвих Картагінців забрали, міст у руїнах, і Гамількар зник.

ІХ.

У поході.

Гамількар думав, що наємники чекатимуть його під Утікою або звернуться проти нього; а що він не мав досить сил, щоб атакувати або оборонятися, він пішов на південь правим берегом річки й таким способом негайно забезпечив себе від несподіваного нападу.

Він хотів, заплющивши спочатку очі на повстання варварів, відхилити всі племена від їхньої справи; і тоді, коли вони будуть цілком самітні серед провінцій, напасти на них та знищити.

В чотирнадцять днів він замирив область між Тукабером і Утікою з містами Тігнікаба, Тесура, Вака й іншими далі на заході. Зунґар, збудований у горах, Асурас, славний своїм храмом, Джераадо, багатий у ялівцеві дерева, Тапітіс і Гаґур послали до нього послів. Селяне приходили з харчами, прохали його оборони, цілували ноги йому й воякам і жалувалися на варварів. Де-які приносили йому в мішках голови наємників, убитих ними, як вони казали; але в дійсности вони відрізували голови від

трупів, бо багато наємників заблукалося під час утечі та їх трупи знаходилися під пальмами й у виноградниках.

Щоб здивувати нарід, Гамількар післав до Картагіни на другий день після перемоги дві тисячі полонених, узятих на полі битви. Вони прийшли в довгих відділах, по сто чоловік у кожнім, з руками привязаними на спині до бронзових палиць; також ранені бігли біля них, лишаючи криваві сліди; кіннота підганяла їх ззаду батогами.

Це була бозодня радості. Люди розповідали собі, що було вбито шість тисяч варварів, що інші не всилі опіратися, що війна скінчена. На вулицях обнімали одні одних і в знак подяки терли обличчя богів-Патеків маслом і цинамоном. Здавалося, що великі очі божків, їх грубі животи й підняті вгору руки відживали під свіжими фарбами й поділяли народні радощі. Багаті порозчиняли свої двері, місто гуло від барабанного гуркоту, світло горіло цілими ночами в храмах і служебниці богині сходили до Мальки й будували на рогах вулиць хатки з фігового дерева, в яких віддавалися всім, хто того забажав. Було вирішено дати землі переможцям, жертву Мелькартові, триста золотих лікарів вождеві і його прихильники пропонували нагородити його новими почестями й привілеями.

Він попрохав старших, щоб почали пере-

говори з Отарітом для виміни старого Іскона й інших Картагінців, що разом з ним попали в полон, за варварів, навіть усіх, коли-б інакше неможна було. Але Лібійці та Номади, з яких складалося Отарітове військо, майже не знали наємників, людей італійської або грецької раси; а що Республіка давала їм стільки варварів за так мало Картагінців, то це значило, що перші не мали ніякої вартости, другі велику. Вони боялися пастки й Отаріт відмовився.

Тоді старші наказали повбивати полонених, хоч вождь писав їм, щоб їх не вбивали. Він хотів прийняти найхоробріших до свого війська й тим робом надати їх товаришам охоти, щоб покинули варварів. Але ненависть була сильніша, ніж усі міркування.

Дві тисячі варварів було привязано в Маталах до плит на могилах і купці, служки з кухонь, гаптуни, навіть жінки, вдови вбитих вояків з дітьми, всі, хто хотів, приходив убивати їх стрілами. Кожний ціляв довго, щоб продовжити їх муки, кидав та знову піднімав зброю; юрба тиснулася з ревом. Паралітиків приносили на носилках; де-які приносили із собою їжу та залишалися там аж до вечора, інші провели там навіть усю ніч. Напинали намети й пили в них. Власники луків винаймали їх і заробили великі гроші.

Потім ці трупи, повні стріл, стояли як чер-
Саямбо II.

вони статуї над гробами, і хвилювання обхопило навіть мешканців Мальки, нащадків тубольчого населення, байдужих звичайно до справ батьківщини. З вдячності за втіху, яку вона їм дала, вони втішались її щастям, чулися Пунійцями і старші були вдоволені, що помстою злили так цілий нарід.

Не забракло й божого благословення, бо з усіх сторін неба злетілися круки. Вони кружляли в повітрі з голосними, хриплими криками й робили вражіння хмари, що крутилася кругом самої себе. Їх видно було з Кліпеї, з Радесу й з Гермеумського передгірря. Іноді згряя розривалася на кілька частин, — це влетів у її середину орел, потім знову зникнув. На терасах, на храмах, на обелісках сиділи великі птахи, які тримали в почервонілих дзьобах шматки людського тіла.

З причини смороду мусіли Картагінці відв'язати трупи. Вони спалили де-які з них, інші повкидали в море, але хвилі й вітер винесли їх на беріг біля табору Отаріта.

Ця кара, без сумніву, жахнула варварів, бо з храму Ешмуна було видно, як вони познімали свої намети, зігнали отари, навантажили ослів і ще того самого вечора ціле військо пішло геть.

Отарітове військо мало стати між горою Теплих Вод і Гіппозаритом, щоб загородити вождеві шлях до тирійських міст і поворот до Картагіни.

Два інші війська мали подбати, щоб у тім часі стати на півдні, а саме Спендіус від сходу і Мато від заходу, щоб пізніше зеднатися, захопити й оточити його. Потім наспіла до них несподівана допомога: прийшов Нарравас і з ним триста верблюдів, навантажених харчами двадцять п'ять слонів і шість тисяч кінних вояків.

Щоб ослабити наємників, вождь вважав за найкраще тримати Нарраваса в його королівстві. З Картагіни порозумівся він з Масгабою, гетульським розбійником, який хотів здобути собі королівство. При допомозі пунійських грошей цей авантюрист збунтував нумідійські держави, обіцяючи їм волю. Але Нарравас, попереджений сином своєї няні, напав на Кірту, отруїв переможців водою з цистерн, відрубав кілька голів, привів усе в порядок і йшов проти вождя, більш на нього розгніваний, ніж варвари.

Начальники чотирьох армій порозумілися що-до війни; вона мала бути довга й треба було все передбачити.

Вирішили в першу чергу покликати на допомогу Римлян і доручили цю місію Спендіусові. Але він, як дезертир, не наважився на це. Дванадцятьоро людей з грецьких кольоній сіло на корабель в Аннабі. Потім начальники домага-

лися, щоб варвари присягали на безоглядний послух. Що-дня старшини оглядали одяг та взуття; вартовим заборонено навіть брати щити, бо вони часто спірали їх на списи та спали стоячки. Ті, що мали якісь пакунки, мусіли їх покинути; все треба було нести на плечах, як у Римлян.

Було заборонено грабувати оселі та поводитися жорстоко з мешканцями непунійської раси. Країна була вже вичерпана й Мато велів роздавати їжу тільки воякам, не турбуючися жінками. Спочатку наемники ділилися з ними. Від браку їжі де-які з них послабли. Це була нагода для вічних лайок і сварок, бо вояки заманювали чужих жінок їжою, а де-коли навіть тільки обіцянкою. Мато наказав тому їх усіх немилосердно повиганяти. Вони повтікали в табір Отаріта, але Іалійки та Лібійки присилювали їх забіратись і звідти.

Врешті вони прийшли під мури Картаґіни, щоб благати помочи Цереси й Прозерпіни, бо в Бірзі був храм із священиками, присвячений цим богиням, вибудований для спокутування страхіть облоги Сиракуз. Сисіти забрали собі найгарніших зпоміж варварок на власність, щоб їх продати, а Нові Картаґінці повибірали собі жінок зпоміж білявих Лякедемонянок.

Але де-які йшли вперто за військом. Вони бігли біля крил синтаґм, побіч старшин, кликали своїх чоловіків, тягли їх за одіж, били

себе в груди й простягали своїх маленьких, голих, заплаканих дітей. Це видовище змягчало варварів; жінки були завадою, небезпекою. Їх відштовхували багато разів та вони верталися. Мато звелів кінноті Нарраваса прогнати їх ударами списів, а коли Балсарці кричали, що їм треба жінок, він відповів:

— Я також не маю жінки!

Дух Молоха обхопив його. Не зважаючи на спротив свого сумління, він робив найжахливіші речі, гадаючи, що слухає голосу якогось бога. Коли він не міг знищити поля, він закидав його камінням, щоб зробити його безплідним.

Він вислав післанців до Отаріта і Спендіюса та благав їх, щоб поспішали. Але маневри вождя були незрозумілі. Він таборував поперемінно в Еідусі, Монхарі та Тегенті; шпикам здавалося, що бачили його в околиці Ішілю, біля кордонів Нарравасової держави; і врешті прийшла вістка, що він перейшов річку вище Тебурби, наче хотів вернутися до Картагінки. Ледви побачили його на одному місці, як уже він появлявся на другому. Ніхто не знав, якими шляхами він ішов. Варвари переслідували його, але здавалося, що це він веде їх.

Ці походи знесилювали Картагінців у більшій мірі, ніж наємників, і Гамількарові сили зменшувалися з дня на день, бо їх не відновляли. Селяне приносили йому тепер харчі

з меншою охотою. Він зустрічав усюди вагання й мовчазну ненависть і, не дивлячись на його благання до Великої Ради, з Картагіни не приходила допомога.

Казали (а може й вірили), що він не потребував її. Це були, мовляв, непотрібні хитрощі, і щоб йому пошкодити, прихильники Ганнона перебільшували значіння його побіди. Вони не жаліли жертв, щоб зібрати війська, що ними він командував, але-ж неможна вічно задовольняти його вимог. Війна й без того була досить важка! Вона коштувала занадто багато і підтримка, що її давали йому з гордощів патриції з його партії, була невеличка.

Тоді Гамількар зневірився в Республіці й почав насильством забирати в мешканців усе, чого він потребував для ведення війни: хліб, олію, дерево, худобу й людей. Але хутко мешканці повтікали. Оселі, через які він переходив, були порожні, в хатках неможна було нічого знайти; незабаром страшна самотність охопила пунійське військо.

Розлютовані Картагінці взялися грабувати провінції; вони засипували криниці, підпалювали будинки. Вітер розносив іскри і на горах палали цілі ліси та оточували долини огненними вінцями. Де-коли військо мусіло спинятися серед походу й потім воно продовжувало свій шлях під гарячим сонцем по гарячому попеді.

Іноді бачили жовніри побіч дороги наче

тигрові очі. Це був варвар, що куняв, обсилавши себе порохом, щоб злитися з барвою листя; або, коли йшли проваллям, чули гук каміння, що спадало, і коли підняли очі, бачили босоногого чоловіка, що з усіх сил утікав.

Утіка й Гіппозаріт були вільні, бо наємники вже не облягали їх. Гамількар наказав їм, щоб прийшли йому в допомогу. Але вони не хотіли наражатися на небезпеку й відповіли йому неясними словами, привітаннями й вибаченнями.

Він несподівано повернув на північ, вирішивши заволодіти одним з тирійських міст, хоч-би й ціною облоги. Він мусів спертися на беріг, щоб привозити з островів або з Кірени провіянт і вояків; найбільш надавався-б йому порт Утіки, бо він був найближче Картагіни.

Вождь залишив отже Зуїтін і обережно пішов круг гіппозарітського озера. Але хутко він був змушений витягти свої полки в довгі кольони, щоб вийти на гору, яка відділяла обидві долини. При заході сонця вони сходили в лійкуваті заглиблення на вершині гори, коли помітили перед собою, на рівні з землею, бронзові вовчиці, які наче бігли по траві.

Раптом появилися каски з високими китицями і під згуки сопілок почувся голосний спів. Це було Спендіусове військо. Кампанійці та Греки прибралися з ненависти до Картагіни в римські боєві відзнаки. Одночасно зявилися ліворуч довгі списи, щити з леопардової шкіри,

полотняні панцирі та голі плечі. Це були Іберійці з відділу Мато, Люзитанці, Балсарці та Іетулійці. Було чути іржання Нарравасових коней, які розпорошилися круг пригорка. Далі йшла мішана юрба під командою Отаріта: Іалійці, Лібійці й Номади; серед них можна було розпізнати зідачів нечистих річей по рибячих кісточках що їх вони носили у волоссі.

Так отже пляни варварів здійснилися: вони зєдналися. Але, сами тим здивовані, вони стояли де-кільки хвилин нерухомо й нараджувалися.

Вождь стягнув своїх людей в одну круглу масу, так, що вони могли з усіх боків однаково добре боронитися. Високі, гострі щити, встромлені в землю один побіч одного, оточували піхоту. Зовні стояли Клінабарці, а перед ними в ще більшому крузі слони. Наємники падали від втоми й хотіли краще почекати до ранку. Певні своєї побіди, варвари їли цілу ніч.

Вони запалили великі, ясні огні, які засліпляли їх і залишали пунійське військо в сутінку під ними. Гамількар велів по римському звичаї викопати круг табору рів п'ятнадцять кроків ширини й десять ліктів глибини і з викопаної землі насипати вал, на якому повкопували перехрестні стовпи. Вранці здивувалися наємники, побачивши Картагінців у такій захищеній твердині.

Посеред наметів пізнали вони Гамількара, який ходив сюди й туди, роздаючи накази. Він

був убраний у лусковий панцир бурого коліру; його кінь ходив за ним; іноді він спинявся, щоб показати що-небудь.

Тоді багато з них згадало подібні ранки, коли він проходив під згуки рогів повз них, і його погляд підбадьорював їх, як вино. Їх обхопило зворушення. Ті знову, що ще не знали Гамількара, раділи, що впіймали його.

Але, коли-б усі одночасно атакували, заважали-б одні одним у занадто вузькій просторі. Нумідійці могли, що правда, кинутися на противника, але озброєні в тяжкі панцирі Клінабарці роздушили-б їх. Далі, як перейти через загорожі? Їх слони не були ще добре вивчені.

— Ви всі боягузи! — крикнув Мато.

І він кинувся зі своїми найхоробрішими на укріплення. Гряд каміння відкинув їх, бо вождь забрав з мосту їхні покинуті катапульти.

Ця невдача вмить змінила рухливий настрій варварів. Зникло їх завзяття; вони хотіли перемогти, але з як найменшою небезпекою для свого життя. По думці Спендіюса треба було укріпити свої становища й виголодити пунійську армію. Але Картагінці почали копати криниці та шукати води.

З своїх укріплень кидали вони стріли, землю, сміття й каміння, а шість катапульт безпереривно їздило здовж валу.

Але джерела могли-б висохнути сами собою,

харчі вичерпатися, катапульти зіпсутися; наємники, вдесятеро сильніші, врешті мусіли-б побідити. Вождь вирішив переговорювати, щоб виграти час і одного ранку варвари знайшли в своїх рядах баранячу шкіру, вкриту письмом. Він виправдував свою перемогу. Старші присилювали його до війни; і щоб показати, що він дотримує давніше дане слово, він згожувався дозволити їм ограбувати Утіку або Гіппозаріт по їх вибору. При кінці свого письма Гамількар заявляв, що не боїться їх, бо він порозумівся із зрадниками і що при їх допомозі він легко покінчить з іншими.

Варвари стурбувалися; вони мусіли призадуматися над цею згодою віддати їм одно місто на грабунок. Вони боялися зради й не підозрівали, щоб вождь дурив їх, тому почали дивитися один на одного з недовір'ям. Кожний слідкував за словами та вчинками товаришів; вночі люди прокидалися від жаху. Де-які кидали своїх товаришів, вибірали собі іншу армію, а Галійці під Отарітом приєдналися до Цисальпінців, бо розуміли їх мову.

Четверо начальників сходилися що-вечора в наметі Мато, сідали круг щита й пересували маленькі деревляні фігурки, які вигадав Пір, щоб краще уявити собі маневри війська. Спендіус звернув увагу на Гамількарові засоби; він благав не псувати нагоди битвою, якої вислід непевний, і клявся всіми богами. Мато про-

хожувався зворушений хуткими кроками. Війна проти Картаґіни була його особистою справою; його дратувало те, що інші мішалися до неї, не слухаючись його. Отаріт погоджувався з ним. Нарравас висунув призириливо вперед підборіддя; всі зусилля здавалися йому згубними і він не посміхався більше.

Підчас того, коли варвари не знали, що починати їй радились, вождь зміцняв свої укріплення. Він викопав за загорожею другий рів, насипав другий вал, побудував на рогах деревляні вежі і його раби заходили аж до лінії передових варт, щоб копати западні. Але слони голодували й бились біля своїх ясел. Щоб щадити траву, він велів Клінабарцям повбивати слабших жеребців. Де-які відмовилися; він покарав їх смертю. Їли кінське мясо. Спогад про це свіже мясо навівав у слідуючих днях жалість на серця жовнірів.

З глибини амфітеатру, в яким були замкнені, вони бачили чотирі ворухливі армії варварів. Жінки ходили з глеками на головах, кози ходили, мекаючи, між вязанками списів, варті змінювалися, жовніри їли круг казанів. Мешканці приносили їм багато їжі і вони навіть не знали, як їх спокій лякав пунійську армію.

Вже другого дня Картаґінці помітили в таборі Номадів юрбу з трьох сот людей, що були осторонь від інших. Це були багаті, яких тримали в полоні від початку війни. Лібійці поставили

Їх здовж рову й кидали списами, ховаючися за спини цих нещасних. Їх ледви можна було пізнати, бо їх обличчя зникало під гниллю та брудом. Де волосся було обірване, там видко було болячки, їх тіла були такі худі й огидні, що були подібні до мумій. Де-які тремтіли та плакали з дурним виглядом, інші кричали до своїх приятелів, щоб стріляли на варварів. Один з них стояв нерухомо з похиленою головою й не говорив; його біла борода спадала до кайданів на руках. Картагінці пізнали Їскона. Вони мали вражіння, що Республіка завалюється, й хоч місце було небезпечне, вони товпилися, щоб побачити Їскона. Варвари наділи на нього чудернацьку тіяру з гіпопотамової шкіри, прикрашену камінчиками; це була вигадка Отаріта, але це не подобалося Мато.

Роздратований Гамількар казав одчинити загорожу, вирішивши пробити собі шлях за всяку ціну. Картагінці підвелися в шаленім розгоні до половини схилу, на триста кроків. Але проти них ринула така хвиля варварів, що вони відступили на свої лінії. Один з легіонерів залишився, бо спіткнувся об каміння. Підбіг Зарксас, встромив йому ніж у горло, витяг його, кинувся на рану та, притиснувши уста до неї, жадібно пив кров і викрикував радісно; потім сів спокійно на трупа, підняв обличчя вгору, щоб легче було вдихати повітря, як це робить олень, напившись зі струмка, і гострим

голосом заспівав балкарську пісню; це була неясна мелодія, повна довгих модуляцій, що обломлювалася й знову повторювалася, як відгомін у горах. Це він скликував своїх мертвих братів і припрошував до пиру; пізніше спустив руки між ноги, схилив голову й заплакав. Цей страшний вчинок жахнув варварів, особливо Греків.

Від цього часу Картагінці вже не пробували виходити; але вони й не думали здаватися, бо були певні, що згинуть серед мук.

Тим часом харчі зменшалися дуже скоро, не дивлячися на всі зусилля Гамількара. На кожного залишилося ще по десять комерів хліба, три гіни проса й дванадцять беців сухих овочів. Не стало мяса, ні олії, ні одного зеренця вівса для коней; вони схудли й шукали в поросі потоптаних стеблин соломи. Часто вартові помічали при світлі місяця пса з табору варварів, який вештався під укріпленнями в купах бруду; його вбивали камінням, спускалися вниз на ремнях і мовчки зідали його. Іноді піднімалося страшне гавкання, й чоловік уже не вертався. В четвертій дільохії дванадцятої синтаґми повбивало себе ножами трьох фаянґістів, що спорили над щуром.

Всі нудьгували за своїми родинами, за домами: бідні за своїми халупками у формі вуликів, з мушлями на порозі, патріції за своїми великими покоями в синіх сутінках, де вони

спочивали в гарячих годинах дня й розміряно вслухувалися в уличний гук, що змішувався із шелестом листя в їх садах. І, щоб краще вглиблюватися в ці думки, щоб мати більше насолоди, вони заплющували очі, аж доки не будив їх біль у рані. Кожної хвилини нова боротьба, нова небезпека. Вежі горіли, зідачі нечистих річей скакали на загорожі; їм відрубували руки сокирами, інші приходили, залізний дощ лився на намети. Щоб захищатися від куль і стріл, побудували хідники з очерету; Картагінці поховалися в них і більш не ворухилися.

Сонце освічувало їх недовго: вже в перших годинах ранку покидало воно глибину провалля й лишало їх у сутінку. Спереду та ззаду підіймалися сірі схили, вкриті камінням, порослі рідким мохом. Над їх головами простягалось вічно чисте небо, рівніше й холодніше для ока, ніж металева баня. Гамількар був так розгніваний на Картагіну, що почував у собі бажання кинутися в обійми варварам, щоб повести їх проти міста. Вже почали незадоволено муркотіти носильники, маркітани, раби, але ні нарід, ні Велика Рада, ніхто не подавав навіть знаку надії. Становище було погане, до того-ж мучила ще всіх думка, що воно мусить погіршитися.

На чутку про це нещастя Картагіна шаліла від гніву й ненависти; вона була-б менше лютувала, коли-б був вождь дав себе перемогти із самого початку.

Але щоб купити інших наємників, бракувало часу й грошей. Що-ж до вояків з міста, то як їх озброїти? Гамількар забрав усю зброю. Та й хто поведе їх? Найкращі старшини були там, з ним! Тим часом висланці вождя ходили по вулицях і кричали. Велика Рада заворушилася цим і наказала віддалити їх.

Це була непотрібна обережність; усі обвинувачували Гамількара, що він був занадто повільний. Після своєї перемоги він повинен був знищити наємників. Навіщо він пограбував населення? Втрати були й без того великі! І патріції жалілися, що мусіли заплатити чотирнадцять секелів воєнного податку, Сісити — двісті двадцять три тисячі кікарів золота й ті, що нічого не дали, лементували, як і інші. Нарід заздрів Новим Картагінцям, яким він обіцяв повне право горожанства, і навіть Лігурійців, які так хоробро билися, зачисляли теж до варварів і проклинали їх, як і тих; їхня приналежність до цієї раси була злочином, співвиною. Купці на порогах своїх крамничок, робітники, що проходили з оловяним кутоміром у руках, торгівці риби, що чистили свої коші, слуги з лазень, продавці теплих напоїв — усі говорили про воєнні події. Пальцями рисували

в поросі пляни битв і кожний, навіть найменший вуличний збиточник у Картаґіні вмів виправити Гамількарові помилки.

Жреці казали, що це була кара за його довгу безбожність. Він не приніс жертв, він не очистив своїх військ, він навіть не хотів узяти із собою ворожбитів, — і обурення за богохульство зміцнювало стриману ненависть, гнів за зражені сподівання. Згадували його неповодження в Сицилії та всю вагу його гордощів, яку вони так довго зносили. Організації жреців не пробачали йому, що він узяв їх скарби, й вони домагалися, щоб Велика Рада дозволила повісити його на хресті, як-що він вернеться.

Другим нещастям була надзвичайна в цьому році спека в місяці Елулі. Від берега озера доходила неприємна пара: вона мішалася з хмарами пахощів, що їх палили на рогах вулиць. Увесь час чути було спів гимнів. Гуртки людей стояли на сходах храмів, усі мури були вкриті чорними серпанками, свічки горіли на чолах Патеків, кров жертвенних верблюдів стікала по сходах і робила там червоні каскади. Понурий шал охопив Картаґіну. З глибини найвужчих вуличок, з найтемніших закутків виходили бліді постаті, люди з гадючими обличчями, та скреготали зубами. Гострі крики жінок заповнювали будинки, доходили крізь віконні ґрати до площ і силували прохожих обертатися. Іноді здавалося, що надходять варвари: їх бачили, мовляв,

за горою Теплих Вод, вони таборували біля Тунісу; і голоси більшали, міцнішали, зливалися в один крик. Потім приходила загальна тиша; одні залишалися на дахах, приклавши руку до очей, тоді як інші лежали на міських мурах та прислухалися уважно. Коли жах проходив, знову вибухав гнів. Але пересвідчення про своє безсилля знову навівало на них сум.

Він більшав що-вечора, коли всі сходили на тераси й голосно кричали, вклоняючись девять разів, щоб ушанувати сонце. Воно заходило поволі за лягуну, потім зникало вмить за горами, там, де були варвари.

Наближався тричі святий день, коли орел злітав у небо з ватри, як символ відродження року, послання народа до найвищого Ваала, з яким об'єднувалися в нову спілку; це була форма, в якій нарід єднався із силою сонця. Нарід, повний тепер ненависти, прихилився мимоволі до Молоха, вбивця людей, і всі покинули Таніту. І справді здавалося, що Рабетна, якій зрабовано покривало, наче стратила частину своєї сили. Вона відмовилася давати благодать своєї води, вона покинула Картагіну; це була зрадниця, ворог. Де-які кидали до неї камінням, щоб її збезчестити. Але, ображаючи її, багато з них жаліло її; її любили ще і може навіть глибше, ніж колись.

Причиною всіх нещасть була втрата заімфра. Саямбо була посереднє винна в тому; загаль-

ний гнів звернувся проти неї, її треба було покарати. Хутко з'явилася в народі неясна думка принесення її в жертву. Щоб задобрити Ваалів, треба було дати їм, без сумніву, щось незвичайно дороге, гарне, молоде створіння, діву, з старого роду, нащадка богів, людську зорю. Що-дня невідомі люди вешталися по меґарських садах; раби тремтіли за своє життя та не зважувалися змагатися з ними. Але ці люди не йшли далі галерних сходів. Вони залишалися внизу й піднімали очі на найвищу терасу. Там чекали вони Салямбо й годинами кликали її, як пси, що виють на місяць.

Х

Змія.

Але вигуки юрби не лякали Гамількарової дочки.

Вона мала поважніші турботи: нездужала її велика змія, чорний Пітон; а змія була для Картагінців одночасно національним і особистим фетишем. Вважано її дочкою земного мулу, бо вона виходить з глибин землі й не потребує ніг, щоб ходити по ній. Її хід нагадував хвилювання річок, її холодне тіло — первісну вохку темряву, повну плодючости, і круг, який вона описує, кусаючи себе за хвіст — збір плянет, розум Ешмуна.

Змія Салямбо вже кілька разів не схотіла їсти чотирьох живих горобців, яких їй давали двічі на місяць. Її гарна шкіра, вкрита золотими плямами на чорнім тілі, наче небосхил, була тепер жовта, зморщена, занадто широка для її тіла; її голова все була вкрита вовнистою цвіллю; і в кутках її очей видніли червоні крапки, які наче ворушились. Від часу до часу Салямбо підходила до її срібного кошика, відхиляла пурпурну завісу, льотосове листя, по-

кривало з пташиного пуху; але змія весь час лежала згорнута круг самої себе, більш нерухома, ніж зівяла ліяна; дивлячись на неї, Салямбо відчувала в своїм серці щось наче спіралю, другу змію, яка помалу піднімалась до її горла й душила її.

Вона була в одчаї, що бачила заімфр, але й почувала від цього якусь радість, сховану гордість. Якась таємниця ховалась між його складками; це був серпанок, що ховає богів, що закриває таємницю загального існування, і Салямбо, жахаючись самої себе, шкодувала, що не підняла його.

Майже завжди вона сиділа в глибині своїх покоїв, тримаючи в руках зігнуту свою ліву ногу, напів одкривши уста, похиливши голову, з нерухомими очима. Вона з жахом пригадувала собі обличчя свого батька; вона хотіла-б піти в фенікійські гори, на прощу до храму в Афака, де Таніта впала зіркою. Ріжні уяви притягали та лякали її; що-дня вона ставала самотніша. Вона навіть не знала, що сталося з Гамількаром.

Нарешті думки стомили її й вона почала ходити безцільно по великій мовчазній кімнаті; вона волокла по помості свої маленькі сандали і їх підшви при кожному кроці вдарялись об її п'яти. Аметісти й топази кидали зі стелі де-не-де на стіни плями світла і Салямбо, не спиняючись, підносила голову, щоб подивитись

на них. Вона брала в руки підвішені глечики; вона охоложувала собі груди широкими віялами, або розважалась, палючи цинамон у порожніх перлинах. При заході сонця Таанах відчиняла вікна; тоді її голубки, натерті муском як голубки Таніти, влітали вмить і їх рожеві лапки ступали по камінних плитах, між зернятами ячменю, які вона кидала їм повними руками, як сіяч у полі. Але раптом вона вибухала риданням і лежала на ліжку з волових ремнів, нерухома, повторяючи одно слово, завжди те саме, з відкритими очима, смертельно бліда, нечутлива, холодна; — а проте вона чула крики малп серед пальм та безпереривний скрип великого колеса, яке помпувало через усі поверхи струю чистої води в порфірову ванну.

Іноді вона не їла по кілька днів. Вона бачила в сні неясні зорі, які проходили під її ногами. Вона кликала Шагабаріма і коли він приходив, уже не знала, що йому казати.

Вона не могла жити без його присутности. Але внутрішнє вона бунтувалася проти такої залежності; вона почувала до жреця одночасно жах, ревності, ненависть і якесь кохання, в подяку за дивну насолоду, яку вона знаходила коло нього.

Він впізнав вплив Рабетни, бо добре вмів розрізняти, які боги посилали яку хворобу; і щоб вилікувати Салямбо, він поливав її покої різними мішанинами; що-ранку їла вона ман-

драґори; вона спала на подушці, набитій запашним зіллям, освяченим жрецькими; він вжив навіть баарасу, коріння огненної барви, яке відгоняє недобрих духів; врешті, обертаючись до полярної зорі, він тричі казав таємниче ім'я Таніти. Але Салямбо все терпіла, її туга глибшала.

Ніхто в Картаґіні не був мудріший від нього. За-молоду він вчився в школі Моґбеда в Борсіппі, коло Вавилону; потім він був у Самоґрасі, в Ефезі, в Тесалії, в Юдеї, бачив храми Набатенців, згублені в лісках; він перейшов пішки вздовж Нілю, від порогів до моря. Покривши обличчя серпанком, хитаючи смолоскипами, він кинув чорного півня в сандараківий огонь, перед грудьми Сфінкса, Отця Жаху. Він сховався у печері Прозерпіни; він бачив, як крутилося пятьсот кольон Лемноського лабіринту і як світив Тарентський канделябр, який має стільки лямпок, що рік днів. Іноді до нього приходили вночі Греки, і він розпитував їх. Будова світа турбувала його не менше, ніж природа богів. Він слідкував за зірками й планетами і поїхав до Кірени з Еверґетськими бематистами, які міряють небо, рахуючи свої кроки; — і тепер у його думці росла якась своєрідна реліґія, без ясних форм, і саме тому палка й хаотична. Він уже не вірив, що земля має форму соснової шишки; він гадав, що вона кругла і паде в безконечність з такою хуткістю, що її падіння робиться непомітним.

Із становища сонця над місяцем він виводив зверхність Ваала; планета була тільки відбиткою його обличчя, його символом; до того, всі земні речі, що він бачив, силкували його визнати зверхність мужеського принципу. В глибині душі він обвинувачував Рабетну в нещасті свого життя. Хіба це не для неї колись великий жрець, під згуки цимбалів, одібрав у нього його прийдешню мужеську силу? І засмученим оком він дивився на чоловіків, що ховались із жрицями Таніти в гущині храмових гайків.

Цілими днями він доглядав кадила, золоті вази, щипці, знаряддя для жертвенних огнів і всі одяги статуй, до бронзової голки, якою завивали волосся старої Таніти, в третім будинку, коло смарагдового винограднику. Завжди в ті самі години він піднімав великі завіси тих самих дверей; він ставав завжди в тій самій позі; він молився, простягшись на тих самих плитах, тоді як круг нього юрба жреців ходила босоніж по коридорах, повних вічного сутінку.

Серед пустелі його життя Салямбо робила вражіння квітки, що росте коло домовини. Тим часом він був суворий до неї, не щадив їй ні кар ні гірких слів. Його стан творив між ними наче рівність полу і молода дівчина вражала його не тим, що він не міг мати її, а тому, що була така гарна і особливо така чиста. Часто він помічав, що вона стомлюється, слідкуючи за його думками. Тоді він ще більш

сумував; він почував себе самотнішим, порожнішим.

Він казав иноді дивні речі, які здавались Салямбо великими блискавками, що освітлюють провалля. Це бувало вночі, на терасі, коли самотні вдвох вони дивились на зірки і Картагіна розлягалась внизу, під їхніми ногами, із затокою і морем, згубленими в нічній темряві.

Він викладав їй теорію мандрівки душ: вони сходять на землю тими самими шляхами, що й сонце, через знаки Зодіака. В знаці Барана він показував їй браму людських народів, в знаці Козлерога — браму повороту до богів; і Салямбо силкувалась знайти їх, бо вірила в їх реальне існування. Звичайні символи та образіві вислови вважала вона за реальну правду; ріжниця не завжди була ясна навіть для самого жреця.

— Душі мертвих, — казав він, — розкладаються на місяці, як тіла в землі. Їхні сльози творять його вохкість; це є темне місце, повне бруду, сміття і бурь.

Вона спитала, що з нею там станеться.

— Спочатку ти счезнеш, легка як пара, що віє над хвилями; та після довгих іспитів і мук ти ввійдеш в огнище сонця, до самого джерела Пізнання!

Про Рабетну він не балакав. Салямбо гадала, що він не хотів говорити про неї зі сорому за свою переможену богиню і, називаючи

її загальним іменем місяця, вона посилала благословіння на тихе й плодюче світило. Врешті він відгукнувся:

— Ні! ні! воно бере від иншого свою плодючість! Хіба ти не бачиш, як вона бігає круг нього, як закохана жінка за чоловіком?

І безпереривно він похваляв благо світла.

Не знищуючи її містичної туги, він навпаки зміцняв її. Здавалося навіть, що він радів, коли доводив її до одчаю своєю безпощадною доктриною. Салямбо захоплювалась своїм коханням до Таніті, не дивлячись на болі, які воно їй приносило.

Але чим більш Шагабарім почував сумнівів у Таніті, тим більш він хотів вірити в неї. В глибині своєї душі він каявся. Він потребував якогось доказу, якогось виявлення богів і сподіваючись сдержати його, жрець вигадав такий плян, який міг спасти одночасно його батьківщину й його віру.

Від того часу він почав жалітися перед Салямбо на грабунок святині й усі нещастя, які походили від нього й поширялися навіть у небесних просторах. Потім раптом він сказав їй про небезпеку, яка загрожувала вождеві, охопленому трьома військами під проводом Мато; бо для Картагінців Мато, як посідач заімфра, був наче королем варварів. І він додав, що визволення Республіки й її батька залежало тільки від неї.

— Від мене! — крикнула вона, — як же я можу?...

Але жрець додав з погірдливою усмішкою:
— Ніколи ти не згодишся!

Вона благала його. Врешті Шагабарім сказав їй:

— Треба, щоб ти пішла до варварів і забрала заімфр!

Вона впала на ебеновий дзиґлик і залишилась так, витягши руки між коліна, здригаючись усим тілом, як жертва коло вівтаря, яка чекає удару сокири. Кров шуміла в неї у висках, в очах ставали огненні круги й вона розуміла тільки одну річ: що вона напевно скоро вмере.

Але коли Рабетна переможе, коли заімфр вернеться й Картагіна буде звільнена, то що варте життя одної жінки! — думав Шагабарім. — До того-ж, може вона здобуде покривало й не загине.

Три дні він не приходив; увечері четвертого вона післала по нього.

Щоб краще розпалити її серце, він переказав їй усі лайки, які вигукувались проти Гамількара на Раді; він казав їй, що вона згрішила, що вона мусить направити свій злочин, і що Рабетна наказувала це.

Часто великий галас доходив з Маппал до Меґари. Шагабарім і Саямбо хутко виходили й дивились у долину з ґалерних сходів.

Це нарід на площі Хамона домагався зброї. Старші не хотіли дати її, вважаючи це зусилля даремним, бо вже загинуло кілька відділів, які

пішли без провідників. Нарешті їм дозволили вийти в поле і, в знак пошани до Молоха, або з неясної потреби руйнування, вони вирвали в храмових лісах великі кіпариси і, запаливши їх об смолоскипи Кабірів, носили їх зі співами по вулицях. Ці величезні вогні посувались наперед, тихо хитаючись; вони кидали світло на шкляні кулі на дахах храмів, на кольосів, на носи кораблів, що були вищі за тераси і котились по місті, як сонця. Брама Мальки розчинилась.

— Чи ти готова? — спитав Шагабарім, — або може ти звеліла їм сказати твоєму батькові, що ти покинула його?

Вона сховала обличчя в свій серпанок і великі смолоскипи віддалились, знижуючись помалу до води.

Її стримував якийсь неясний переляк; вона боялась Молоха, боялась Мато. Цей чоловік велитенського росту і власник заімфру панував над Рабетною так само як Ваал і здавався їй так само величним; потім, душа богів навідувалась іноді й до людських тіл. Коли Шагабарім говорив про Мато, хіба не казав він, що вона мусить перемогти Молоха? Вони мішались в її уяві один з другим; вони зливались в одно; обидва переслідували її.

Вона схотіла пізнати прийдешнє й підійшла до змії, бо по положеннях гадин віщували. Але кошик стояв порожній; Саямбо стурбувалась.

Вона знайшла її коло ліжка об яке вона терлась, щоб вилізти зі своєї старої жовтуватої шкіри, тоді як її тіло, блискуче й ясне, витягалось, як меч, напів витягнений з пахвів.

Протягом слідуєчих днів, коли вона дозволяла переконувати себе, коли вона вже хотіла допомогти Танігі, Пітон дужав, грубшав, наче відживав.

Це усталило в її свідомості певність у тім, що Шагабарім висловлював волю богів. Одного ранку вона прокинулась із твердою постановою і спитала, що має робити, щоб Мато віддав покривало.

— Вимагати його, — сказав Шагабарім.

— А коли він відмовить?

Жрець уважно подивився на неї з усмішкою, якої вона ще ніколи не бачила.

— Так, що тоді робити? — спитала Салямбо.

Він крутив пальцями крайчик биндочки, що спадла з його тіяри на плечі, спустивши очі, нёрухомий. Врешті, побачивши, що вона не розуміє:

— Ти будеш з ним на самоті.

— Ну? — сказала вона.

— На самоті, в його куріні.

— І тоді?

Шагабарім кусав собі губи. Він шукав слів, якогось відповідного вислову.

— Як-що ти мушиш вмерти, це станеться пізніше, — сказав він. — Пізніше! не бійся ні-

чого! і що-б він не робив, не клич! не жахайся! ти будеш см'ярна, чуєш, і покірна його бажанню. Це наказ неба!

— А покривало?

— Боги допоможуть тобі, — відповів Шагабарім. Вона додала:

— Як-би ти пішов зо мною, отче?

— Ні!

Він сказав їй стати на коліна і, піднявши ліву руку й простягнувши праву, він поклявся за неї, що вона принесе покривало Таніти до Картагіни. Серед страшних заклять присвятив він її богам; вона повторяла на-пів зомліла кожне слово, що вимовляв Шагабарім.

Він сказав їй, які очищення й пости вона має робити і як вона дійде до Мато. Врешті, з нею піде чоловік, що добре знає шляхи.

Вона відчула себе звільненою. Вона думала лише про щастя побачити знову заімфр і тепер вона благословляла Шагабаріма.

Це була доба, коли голубки Картагіни вилітали до Сицилії, до Ерікської гори, круг храму Венери. Передше, як відлетіти, вони кілька днів шукали одна одну, кликали, щоб зібратись до купи; нарешті, одного вечора, вони знялись у повітря; вітер ніс їх і ця велика біла хмара неслася в небі, дуже високо.

Небо на обрії було криваве. Вони наче спускались у хвилі, помалу; потім вони зникли, немов їх проковтнуло сонце. Салямбо, дивлячись

на них, похилила голову і Таанах, гадаючи, що знає причину її смутку, сказала їй тихенько:

— Але-ж вони вернуться, господине.

— Так! я знаю.

— І ти знову побачиш їх.

— Може! — зітхнула вона.

Вона нікому не сказала про свою постанову. Щоб виконати її таємно, вона послала Таанах на передмістя Кінісдо, купити їй усього, що треба (замість спитати в управителів): червоної барви, пахощів, бавовняний пояс і нове убрання. Стара рабиня дивувалась цим приготуванням, але не насмілювалась робити якісь запитання; і прийшов назначений Шагабарімом день, коли Салямбо мала виїхати.

Коло дванадцятої години вона помітила між сікоморами сліпого старця, який однією рукою спірався об плече хлопчика, що йшов перед ним, і в другій тримав цитру із чорного дерева. Евнухи, раби, жінки були старанно віддалені; ніхто не міг знати таємниці.

Таанах запалила в кутках покою чотири триніжки, повні стробуса й кардамона; потім вона розгорнула великі вавилонські килими й порозвішувала їх на мотузках круг кімнати; бо Салямбо хотіла, щоб її не бачив ніхто, навіть мури. Грач на кіннорі сидів за дверима, разом з молодим хлопцем, що притискав до уст очеретяну сопілку. В далечині стихав ву- · лишній гамір, фіолетові тіні витягались перед

папертями храмів і на тім боці затоки підніжжя гір, оливкові поля й неясні жовті місця безконечно хвилюючись, зливались у синюватій млі; не чути було жадного шуму, непевне пригнічення тяжіло в повітрі.

Салямбо присіла на оніксовім ступіні, скраю басейну; вона підняла й привязала коло плечей свої широкі рукави, й почала свої омивання, по священних приписах.

Врешті Таанах принесла їй в алебастровій пляшечці щось рідке й гливке; це була кров чорного пса, вбитого безплідними жінками одної зимової ночі серед руїн якогось гробовища. Вона натерла собі нею вуха, п'яти, великий палець правої руки, і на її нігтеві залишилась маленька червона пляма, наче-б роздушила в руці овоч.

Зійшов місяць; тоді цитра й сопілка, обидві одночасно, почали грати.

Салямбо скинула свої серги, своє намисто, свої браслети, свою довгу білу сукню; вона розв'язала бинду на своєму волоссі і кілька хвилин поволі хитала ними над плечима, щоб освіжити й розплутати їх. Музика за дверима не вгавала; це були тільки три ноти, весь час ті самі, поспішні, гнівні; струни дзвеніли, сопілка гула; Таанах відбивала руками такт; Салямбо, хитаючись усим тілом, співала молитви і її одяги, один за другим, падали круг неї.

Важкий килим затремтів і над мотузком,

на яким він висів, з'явилась голова пітона. Він спускався поволі, як краплина води, що стікає з муру, поліз між розкиненими тканинами, потім, спершись хвостом об землю, випроставсь; і його очі, блискучіші ніж карбункул, звернулись на Салямбо.

Зі страху перед холодом, або може із соромливості, вона спочатку вагалась. Але вона згадала накази Шагабаріма й ступила вперед; пітон впав їй на шию серединою свого тіла, звисивши свій хвіст і голову, наче перерване намисто, кінці якого спадають до землі. Салямбо обкрутила ним себе круг стану, під руками, між колінами; потім, узявши його за щелепи, вона піднесла цю маленьку трьохкутну голову собі до уст і, напів зачинивши очі, закинула голову під місячним промінням. Біле світло охоплювало її срібною млою, вохкі сліди її ніг блищали на плитах, зірки тремтіли на воді; змія стискувала її чорними кільцями із золотими плямами. Салямбо знесилювалась під цим занадто важким тягарем, її стан згинався, їй здавалось, що вона вмірає; кінчиком свого хвоста він тихенько бив її по стегні; музика стихла і він упав.

Таанах підійшла до неї; і коли вона принесла два канделябри з шкляними кулями, вона пофарбувала лявзонією долоні її рук, наклала червоної фарби на її щоки, антимуану на її вії і витягла її рісниці мішаниною з гуми,

мускусу, чорного дерева й роздавлених мушиних лапок.

Салямбо, сидячи в кріслі з ніжками із слонової кости, віддавалась доглядові рабині. Але ці дотики, пахощі й пости, які вона витримала, знесилювали її. Вона так зблідла, що Таанах спинилась.

— Продовжуй! — сказала Салямбо і, напруживши свої сили, відразу оживилась. Тоді її охопила нетерпеливість; вона молила Таанах поспішати і стара рабиня відповідала:

— Добре! добре, господине! Тебе-ж ніхто не чекає!

— Так! — сказала Салямбо, — хтось чекає мене.

Таанах відступила із здивуванням і, щоб довідатись більше, спитала:

— Що наказуєш ти мені? Як довго ти не вернешся?...

Салямбо заридала; рабиня перелякалась:

— Ти терпиш! Що з тобою? Не йди! Візьми мене із собою! Коли ти була ще зовсім маленька й плакала, я брала тебе до серця й бавила тебе кінчиками своїх грудей; ти виснажила їх, господине! — Вона біла себе в сухі груди. — Тепер я вже стара! Я нічого не можу зробити для тебе! Ти мене більше не любиш! Ти ховавш від мене свої болі, ти гордуєш мною! — Від ніжності й смутку сльози текли по її щоках, по смугах її татуїровки.

— Ні! — сказала Салямбо, — ні, я люблю тебе! Заспокійся!

Таанах, з усмішкою, подібною до їримаси старої малпи, взялась знову до праці. По пораді Шагабаріма, Салямбо наказала їй зробити її прекрасною; і вона вбірала її з варварським смаком, повним одночасно тонкості й наївності.

На першу, тонку туніку винного коліру, вона надягла другу, вишиту пташиним піррям. Її стан стискував широкий позолочений пояс, від якого спадали хвилі її синіх, всіяних срібними зорями, сподень. Потім Таанах одягла на неї велику сукню, пошиту із сирійського полотна, білу із зеленими полосами. Вона приколола до її плечей пурпурний квадрат, обтяжений внизу зернятами сандаструма; і на всі ці одяги вона накинула чорну свитку з довгим хвостом; потім вона подивилась на неї і, горда із своєї праці, не могла стримати слова:

— Ти не будеш гарніша в день твого весілля!

— Моє весілля! — повторила Салямбо; вона замарилась, опершись ліктем на стілець.

Але Таанах поставила проти неї мідяне зеркало, таке широке й високе, що вона побачила в нім себе всю. Тоді вона встала й легким рухом пальця поправила одно пасмо свого волосся, яке за низько впало.

Волосся було вкрите золотим порошком, стягнене на лобі й позаду воно спадало на спину довгими косами, які кінчились перлами. Світло канделябрів оживлювало фарбу на її щоках, золото її одягів, її бліду шкіру; на її стані,

на руках, на пальцях і на ногах, стільки дорогоцінного каміння, що зеркало, як сонце, відбивало на неї проміні; — і Салямбо, стоячи коло Таанах, яка нахилилась, щоб бачити її, усміхалась у цій величі.

Потім вона почала ходити здовж кімнати, не знаючи, що робити із часом, який лишався їй.

Раптом почувся спів півня. Вона хутко приколола на своє волосся довгий жовтий серпанок, наділа на шию шарф, натягла на ноги черевики із синьої шкіри й сказала до Таанах:

— Піди подивись, чи немає під міртами чоловіка з парою коней.

Таанах вернулась, як вона вже сходила по сходах.

— Господине! — гукнула рабиня.

Салямбо обернулась, поклавши палець на уста, в знак таємниці й нерухомости Таанах тихо пройшла по сходах до низу терас; і в далечині, при світлі місяця, вона побачила в кипарисовій алеї коло Салямбо велитенську похилу тінь, що було знаком смерти.

Таанах вернулась до своєї кімнати. Вона кинулась на землю, роздираючи собі обличчя нігтями; вона виривала своє волосся й кричала з усієї сили.

Їй спало на думку, що її могли почути; тоді вона замовкла. Вона тихесенько ридала, лежачи на підлозі, сховавши голову в руки.

ХІ.

В куріні.

Чоловік, що йшов із Салямбо, повів її за лихтарню, до цвинтаря, потім здовж передмістя Молуя, повного кривих вуличок. Небо починало біліщати. Іноді пальмові кілки, що виходили з мурів, силували їх схилити голови. Коні спотикались; так доїхали вони до Тевестської брами.

Важкі половинки брами були напів відчинені; вони проїхали й брама зачинилась за ними.

Спочатку вони їхали здовж укріплень, але, як порівнялись із цистернами, поїхали по Тенія, вузькій смузі жовтої землі, яка тягнеться до Радеса, відділюючи затоку від озера.

Нікого не було видно круг Картагіни, ні на морі, ні на полях. Сірі хвилі тихо шелестіли, й легкий вітер всипав їх подекуди плямами білої піни. Не помагали Салямбо всі її серпанки; вона здригалась від ранішнього холоду; рух, свіже повітря — впливали на неї. Потім зійшло сонце; воно гріло її позаду в голову й мимоволі вона почала засипати. Двоє коней бігло поруч, поринаючи копитами в німий пісок.

Коли вони минули гору Теплих Вод, поїхали скоріше, бо ґрунт зробився твердіший.

Хоч і була пора сіяти, але поля, скільки бачило око, стояли порожні, як пустеля. Подекуди видніли розкидані купи хліба; в іншому місці осипався почервонілий овес. На ясному обрії вирисовувались почорнілі села, з неясними й понівеченими формами. Іноді скраю дороги виринав шматок напів зруйнованого муру. Дахи хатчин попровалювались і в середині видніли розбиті глечики, шматки одягів, різне приладдя й речі, понівечені до непізнання. Часто якась істота в лахмітті, з лицем присипаним землею, з палаючими очима, виходила з руїн, але вмить утікала й ховалась у якомусь льосі. Салямбо й її проводар не зупинялись.

Покинуті рівнини тяглись далі. На великих просторах блідої землі лежав, нерівними шарами, вугіль, який підіймався за їхніми кроками. Іноді вони зустрічали маленькі затишні куточки, струмок, який біг по траві; Салямбо зривала мокрі листочки, щоб відсвіжити собі руки. На розі олеандрового лісу її кінь відскочив набік, побачивши на землі трупа чоловіка.

Раб, відразу, посадив її знову на подушки. Це був один із слуг храму Таніти, чоловік, якого Шагабарім вживав для небезпечних доручень.

Із занадто великої обережності він ішов тепер пішки, між кінями; він підганяв їх кінцем

ремінця, привязаного йому до руки, або витягав з кошика, що висів у нього на грудях, кульки з пшениці, фініків та яєчних жовтків, загорнені в листя льотоса, й давав їх Салямбо, мовчки, не спиняючи свого бігу.

В середині дня вони зустріли трьох варварів, одягнених у звірячі шкіри. Згодом їх стало з'являтися більше, бандами по десять, дванадцять, двадцять п'ять чоловік; де-які гнали кіз, або кульгаву корову. Їхні важкі палиці були обиті мідяними гвіздками; ножі блищали під їхніми занедбаними, брудними одягами і вони дивились із погрозою та здивуванням. Проходячи повз подорожніх, вони казали їм звичайний привіт; інші вигукували безсоромні жарти; і чоловік Шагабаріма відповідав кожному в його мові. Він казав їм, що це молодий хворий хлопець, який їде на прощу до одного далекого храму.

Тим часом день кінчався. Почулось гавкання псів; вони наблизились.

В сутінку вони помітили загорожу із сухого каміння, яка оточувала будівлю невідомого призначення. Пес бігав по мурі. Раб кинув у нього камінням; і вони ввійшли у високу залю із сволоками.

В середині, присівши коло вогню, грілась якась жінка і дим виходив через дірки в стелі. Біле волосся, яке спадало їй до колін, напівховало її; і, не бажаючи відповідати, з дурним

виглядом, вона бурмотіла слова помсти проти варварів і проти Картагінців.

Гонець шукав в усіх закутках. Потім підійшов до неї, вимагаючи їжі. Стара хитала головою й утопивши очі у вугілля, бурмотіла:

— Я була рукою. Десять пальців обрізано. Рот уже не їсть.

Раб показав їй жменю золотих монет. Вона кинулась на них, але хутко зробилась знову нерухома.

Врешті він приставив їй до горла ніж. Тоді, тремтючи, вона пішла, підняла широкий камінь і принесла вазу вина й риби з Гіппозаріта, варені з медом.

Салямбо одвернулась від цієї гидкої страви і заснула на кінській попоні, розтягненій у кутку кімнати.

Вона прокинулась перед зорею.

Пес вив. Раб тихенько підійшов до нього й одним ударом ножа відрізав йому голову. Потім він помастив коням ніздрі кровю, щоб освіжити їх. Стара кинула йому якесь прокляття. Салямбо почула це й придушила амулет, який вона носила на серці.

Вони поїхали далі.

Від часу до часу вона питала, чи скоро вже прийдуть. Шлях хвилювався по малих холмиках. Чути було тільки цокотіння сарани. Сонце нагрівало пожовклу траву; земля була наче поорана, вся в ровах і горбках. Іноді

пробігала гадюка, літали орли; раб біг увесь час. Саямбо марила під своїми серпанками і, не дивлячись на спеку, не скидала їх, боячись забруднити своє гарне убрання.

На рівних віддаленнях вишилися вежі, побудовані Картагінцями для догляду над племенами. Вони підходили до них, щоб спочити в холодку, потім їхали далі.

Напередодні, з обережності, вони їхали дуже заплутаною дорогою. Але вони нікого не зустрічали; місцевість була безплідна, варвари не переходили через неї.

Знову потяглись руїни. Іноді, посеред поля, розлягалась мозаїка, єдині останки розваленого замку; і оливкові дерева, без листя, здавались здалеку терновим кущами. Вони перейшли через село, в якому усі хати були спалені. Здовж мурів лежали людські кістяки і також осяччі й верблюжі. Напів зогнілі трупи завалювали вулиці.

Надходила ніч. Небо було низьке й вкрите хмарами.

Вони їхали ще дві години на захід і раптом помітили перед собою багато маленьких вогників.

Вони горіли в глибині амфітеатру. Подекуди блищали золоті дощечки. Це були панцирі Клінабарців, пунійський табор; потім вони побачили навкруги ще більше вогнів, бо війська наємників, тепер змішані, розтягались на великому просторі.

Салямбо зробила рух наперед. Але чоловік Шагабаріма потяг її далі й вони пішли здовж тераси, яка замикала табор варварів. У ній знайшлася дірка, раб зник.

На вершині укріплення ходив вартовий з луком у руці й списом на плечі.

Салямбо все йшла вперед; варвар став на коліна й довга стріла проколола низ її плаща. Вона стояла нерухомо, він крикнув їй, питаючись, чого вона хоче.

— Говорити з Мато, — відповіла вона. — Я втікла з Картагіни.

Він свиснув і цей свист повторився кілька разів у далечині.

Салямбо чекала; її переляканий кінь крутився на одному місці.

Коли прийшов Мато, місяць сходив за нею. Але вона мала на обличчі жовтий серпанок із чорними квітами й стільки одягів на тілі, що їй неможливо було впізнати. З гори тераси він дивився на цю ясну форму, яка стояла як примара в сутінку вечора.

Врешті вона сказала йому:

— Веди мене до свого куріня! Я хочу!

Спогад, якого він не міг ще усвідомити собі, пробіг у його памяти. Він почув, як беться його серце. Цей тон наказу зробив його несміливим.

— Іди за мною! — сказав він.

Загорожа відчинилась; вмить вона опинилась у таборі варварів.

Його переповнював голосний гамір великої юрби. Ясні вогні горіли під підвішеними казанками; їхні червоні відблиски освітлювали де-які місця та залишали інші в цілковитій темряві. Кричали, кликали; коні, привязані до кілків, стояли лавами між курінями. Намети були круглі або квадратні, зі шкіри або полотняні; там були очеретяні хатки й діри в піску, що їх пси люблять гребати. Вояки сиділи на землі, або, загортаючись у плащі, лагодились спати; і кінь Саямбо мусів іноді витягати ноги й скакати, щоб пройти над ними.

Вона пригадала, що вже бачила їх; але їхні бороди були довші, обличчя ще чорніші, голоси хрипліші. Мато, йдучи перед нею, відхиляв їх рухом руки, який піднімав його червоний плащ. Де-які цілували йому руку; інші, згинаючи спину, підходили до нього за наказами, бо тепер він був справжній, єдиний провідник варварів; Спендіус, Отаріт і Нарравас були зневірені, але він виявив стільки сміливости і впертости, що всі слухались його.

Саямбо перейшла за ним увесь табор. Його курінь був скраю, в трьохстах кроків від укріплень Гамількара.

Вона помітила праворуч широкий рів і їй здалось, що якісь обличчя стирчали скраю, наче відрізані голови. Тим часом їхні очі ворушились і з їхніх напів розчинених уст виривались стогони й прокляття на пунійській мові.

Два Неґри із смолоскипами стояли з обох боків дверей. Мато різким рухом одхилив завісу. Вона пішла за ним.

Це був великий курінь, з підпорою на середині. Його освітлювала велика лампа в формі льотоса, повна жовтої олії, в якій плавали уривки прядива. Ріжні військові речі поблискували в темряві. Голий меч стояв коло стільця, рядом із щитом; батоги з гіпотамової шкіри, цимбали, дзвіночки, намиста лежали всуміш на кошиках; недоїдки чорного хліба були розсіпані на фетровім покривалі; в кутку, на круглім камені були накопичені мідяні гроші і через дірки в полотні вітер приносив зовнішній порох разом із запахом слонів, які їли, хитаючи своїми ланцюгами.

— Хто ти? — сказав Мато.

Не відповідаючи, вона повільно дивилась круг себе, потім її очі спинились у глибині, де на ліжку з пальмового гилля спадало щось синюване й блискуче.

Вона хутко ступила вперед. Якийсь крик вирвався з її грудей. Мато, ззаду неї, вдарив ногою об землю.

— Хто привів тебе? навіщо ти тут?

Вона відповіла, показуючи на заімфр:

— Щоб узяти його! — і другою рукою вона зірвала серпанки з своєї голови. Він відступив, одвівши руки взад, здивований, майже переляканий.

Вона почувала, що її підтримує сила богів; і дивлячись йому просто в лице, вона наказала йому дати їй покривало; вона сказала це в багатьох прекрасних словах.

Мато не чув; він дивився на неї і в його очах одяги мішались із тілом. Блескучість тканини була, як її шкіра, чимсь особливим, чимсь таким, що належало тільки до неї. Її очі, її діаманти искрились; її нігті наче доповнювали тонкість дорогоцінного каміння на її пальцях; дві защіпки її туніки, піднімаючи трохи її груди, наближували їх одну до другої, і він губився думкою у вузькім проході між ними, де проходив ланцюжок із смарагдовою дощечкою на кінці, яка блищала нижче, під фіолетовим газом. Вона мала за серги дві маленькі сафірові чашечки, які підтримували порожню в середині перлину, повну пахучого перфуму. Через дірочки в перлині падала іноді краплина й мочида її голі плечі. Мато бачив, як одна падала.

Непереможна цікавість охопила його; і як дитина, яка простягає руку до невідомого овоча, тремтячи, він доторкнувся кінчиком пальця легонько до її грудей; трохи холодне тіло піддалося еластично.

Цей дотик, хоч і ледві відчутий, збентежив Мато до краю. Всим своїм єством він потягся до неї. Він хотів би охопити її, втягти в себе, випити її. Його груди хвилювались, він клацав зубами.

Взявши її за обидві руки, він притяг її легенько, потім сів на панцир, коло ліжка, вкритого львиною шкірою. Вона стояла перед ним. Він дивився на неї знизу вгору, тримаючи її так між своїми ногами і казав:

— Яка ти гарна! яка ти гарна!

Його очі, постійно звернені до її очей, мучили її; і ця ніяковість, ця відраза, побільшувались так гостро, що Саямбо ледви стримувала себе, щоб не закричати. Думка про Шагабаріма вернулася до неї; вона скорилась.

Мато ще тримав її маленькі руки в своїх; від часу до часу, мимо наказу жреця, вона силувалась відхилити його, хитаючи руками. Він розчиняв ніздрі, щоб краще відчути запах, що походив від неї. Це були незрозумілі, свіжі пахощі, які панили як дим з курильниці. Вона пахла медом, перцем, ладаном, рожами і ще чимсь.

Але як вона опинилась коло нього, в його куріні, в його розпорядженні? Вона-ж прийшла не за заімфром? Його руки впали і він похилив голову, пригнічений раптовими мріями.

Саямбо, щоб розмягчити його, сказала йому жалібним голосом:

— Що я тобі вчинила такого, що ти хочеш моєї смерти?

— Твої смерти?

Вона продовжувала:

— Я побачила тебе одного вечора, при світлі

моїх палаючих садів, між келихами й моїми вбитими рабами і твій гнів був такий великий, що ти кинувся на мене й я була змушена втікати! Потім жах увійшов у Картагину. Розповідали про грабування міст, пожежі в селах, вбивства вояків; це ти погубив їх, це ти повбивав їх! Я ненавижу тебе! Саме твоє ім'я мучить мене, наче каяття. Тебе ненавидять більш, ніж чуму й римську війну! Провінції здригаються від твоєї люті, поля наповнені трупами! Я йшла слідом твоїх огнів, наче-б я йшла за Молохом!

Мато підвівся одним скоком; велика гордість наповнила його серце; він наче порівнявся ростом з якимсь богом.

З тремтячими ніздрями, стиснувши зуби, вона продовжувала:

— Так наче-б тобі було замало твого святотатства, ти прийшов до мене, коли я спала, увесь вкритий заїмфром! Я не зрозуміла твоїх слів; але я бачила, що ти хотів узяти мене із собою, до чогось жахливого, на дно якогось провалля!

Мато ламав собі руки й кричав:

— Ні! ні! щоб дати тобі його! щоб віддати тобі його! Мені здавалось, що богиня лишила свій одяг тобі і що він належав тобі! В її храмі чи в твоїм домі, хіба не однаково? хіба ти не всесильна, безгрішна, ясна й гарна, як Таніт!

І, дивлячись на неї поглядом, повним безкраєго обожання:

— А може ти сама Таніт?

— Я, Таніт? — казала Салямбо.

Вони більш не балакали. В далечині гремів грім. Блеяли барани, перелякані бурею.

— О, підійди! — почав він знову, — підійди! не бійся нічого! Колись я був тільки вояк, непомітний серед юрби наємників; я був навіть такий смирний, що носив за інших дрова на спині. Хіба я турбуюся Картагіною! Юрба її людей хвилюється, наче згублена у поросі твоїх сандалів і всі її багатства, з її провінціями, фльотами й островами не цікавлять мене так, як свіжість твоїх уст і закругленість твоїх плечей. Але я хотів зруйнувати її мури, щоб дійти до тебе, щоб заволодіти тобою! І чекаючи цього, я мстився! Тепер я роздавлюю людей, як мушлі, кидаюсь на фалянги, я відхиляю списи рукою, я спинюю жеребців за ніздрі! Катапульта не вбила-б мене! О, як-би ти знала, як я думаю про тебе серед битви! Іноді, спогад про один рух, про одну складку на твоїм одягу охоплює й тисне мене, наче петля! Я бачу твої очі в огнях смолоскипів і на позолоті щитів! Я чую твій голос у дзвоні цимбалів. Я оглядаюсь, тебе немає! і тоді я знову поринаю в битву.

Він підняв свою руку, переплетену жилами, як дерево плющем. Піт ллявся по його грудях, між квадратними мускулами; і його дихання хвилювало його боки й його бронзовий пояс,

прикрашений ремнями, які спадали йому до колін, твердіших за мармор Салямбо, звикла до евнухів. жахалась сили цього чоловіка. Це була кара богині або вплив Молоха, який ходив круг неї, в пяти арміях. Втома пригнічувала її; байдуже слухала вона вигуків вартових.

Полум'я лампи хиталось під поривами теплого вітру. Іноді зявлялись широкі блискавки; потім темрява ще збільшувалась; вона бачила тільки очі Мато, наче дві углини серед ночі.

Тим часом вона почувала, що якась фатальність заволодівала нею, що вона наближалась до найвищої, неминучої хвилини і з усиллям вона потяглась до заімфра та підняла руки, щоб узяти його.

— Що ти робиш? — гукнув Мато.

Вона відповіла спокійно:

— Я вертаюсь до Картаґіни.

Він ступив вперед, схрестивши руки, з таким жахливим виразом, що її вмить наче привязало до землі.

— Вернутись до Картаґіни!

Він бурмотів, і повторяв, клацаючи зубами:

— Вернутись до Картаґіни! А, ти прийшла, щоб узяти заімфр, перемогти мене і потім зникнути! Ні, ні! ти належиш мені! і ніхто вже не візьме тебе звідсіля! О, я не забув поклику твоїх великих спокійних очей і як ти душила мене погордою твоєї краси! Тепер моя черга! Ти моя полонена, моя слуга, моя рабіня!

Клич, коли хочеш, твого батька й його військо, старших, багачів і весь твій проклятий нарід! Я пан трьохсот тисяч вояків! і я знайду їх ще більше в Люзитанії, в Італії, в глибині пустелі і я знищу твоє місто, я спалю всі його храми; тріреми плістимуть по хвилях крові! Я не хочу, щоб від нього залишився хоч один дім, хоч один камінь, хоч одна пальма! А як мені забракне людей, я приведу ведмедів з гір, левів! Не пробувай утікати, я забю тебе!

Блідий, стиснувши кулаки, він здригався, як арфа із занадто напруженими струнами. Раптом ридання здушило його й, падаючи на коліна, він кричав:

— Ах, пробач мені! Я бридкий, я гірший від скорпіонів, бруду й пороху! Тільки-що, коли я говорив, твоє дихання пройшло по моему обличчі й я насолоджувався, як конаючий, що п'є воду із струмка. Роздави мене, щоб я тільки відчув твої ноги! Прокляни мене, щоб я тільки почув твій голос! Не йди від мене! пожалій мене! я люблю тебе! я люблю тебе!

Він стояв на колінах перед нею; він охоплював її стан непевними руками, закинувши голову назад; золоті диски, привішені йому до вух, блестіли на його бронзовій шиї; великі сльози текли з його очей, подібних на срібні кулі; він зітхав ласкаючо й бурмотів неясні слова, легші за вітер, приємні, як поцілунок.

Салямбо була заповнена млявістю, в якій

вона губила всю свою свідомість. Щось інтимне й вище, наказ богів, силкувало її піддатися цьому; вона наче гойдалася на хмарах і, зомліваючи, вона впала на ліжко. Мато схопив її за ноги, золотий ланцюжок порвався і його два уривки, підскочивши, вдарились об полотно, наче гадюки. Заімфр упав, повив її; вона побачила обличчя Мато, яке схилялось до її грудей.

— Молоху, ти палиш мене! — і поцілунки вояка, гарячіші за вогонь, бігали по ній; вона була наче підхоплена ураганом, притягнена силою сонця.

Він цілував усі її пальці, руки, ноги і її довгі коси.

— Бери його, — казав він, — хіба він мені потрібний! бери мене разом з ним! я покину військо! я зрікаюся всього! За Гадесом, на віддаленні двадцяти днів подорожі, єсть острів, вкритий золотим порохом, зеленню й птахами. На горах великі квіти, повні пахоців, хитаються як вічні кадильниці; на цитринових деревах, вищих від кедрів, змії молочного коліру зривають своїми діамантовими устами овочі; повітря там таке ніжне, що не дає вмерти. О, я знайду цей острів, ти побачиш. Ми житимемо в кришталевих печерах, під пригорками. Ще ніхто не мешкає там і я стану королем країни.

Він обтрусив порох з її котурн; він поклав їй в уста чертвєртину їренату; він наклав їй під голову ріжних одягів, замість подушки. Він

шукав способів принизити себе, служити їй і навіть — він покрив їй ноги заімфром, наче звичайним килимом.

— Чи ти ще маєш, — казав він, — ці маленькі ріжки газелі, на яких висять твої намиста? Ти даси їх мені; я люблю їх! — Він говорив так, наче-б війна була вже скінчена, він радісно сміявся; і наємники, Гамількар, всі перепони тепер зникли. Місяць плив між двома хмарами. Вони бачили його через дірку в куріні. — Ах, скільки ночей я дивився на нього! він здавався мені серпанком, який заслонює твоє обличчя; ти дивилась на мене крізь нього; спогад про тебе мішався з його промінням; і я більш не бачив вас! — І, сховавши голову в її грудях, він плакав.

— Так ось він, — думала вона, — той величезний чоловік, перед яким тремтить Картагіна!

Він заснув. Тоді, звільняючись від його руки, вона поставила ногу на землю й помітила, що ланцюжок розірвався.

Дівчат з високих родин привчали поважати ці пута як майже релігійну річ і Салямбо, червоніючи, обкрутила круг своїх ніг два уривки золотого ланцюжка.

Картагіна, її дім, її кімната і країна, через яку вона переїхала, плутались у її пам'яті, у змішаних і все-ж ясних образах. Але якесь провалля відділювало їх від неї на безконечну віддаль.

Гроза стихала; нечасті краплини дощу, падаючи одна по другій, хитали дах куріня.

Мато, наче паний, спав на боці і одна рука звисала з ліжка. Його перлова бинда трохи піднялась і одкривала його чоло. Він всміхався. Його зуби блищали над чорною бородою і в його напів заплющених очах була мовчазна й майже ображаюча веселість.

Салямбо не рухалась і дивилась на нього, похиливши голову й схрестивши руки.

В головах ліжка, на кипарисовім столі лежав ніж; вигляд цієї блискучої зброї запалив її кривавим бажанням. Жалісні голоси чулись у далечині, в сутінку й благали її, неначе хор духів. Вона наблизилась; вона схопила ніж за держальце. На шелест її сукні Мато відчинив очі, тягнувшись устами до її рук, і ніж упав.

Піднялись крики; велике світло палало за полотном. Мато підняв завісу; вони побачили високе полум'я, яке охопило табор Лібійців.

Горіли їхні очеретяні хатки, й стеблини, скручуючись, репались серед диму й літали як стріли; на червоному обрії бігали чорні зтурбовані тіни. Чути було крики тих, що були в хатках; слони, воли й коні бігали серед юрби, давлячи її, разом із зброєю й харчами, витягненими з пожежі. Трубили роги. Кликали: „Мато! Мато!“ Люди хотіли ввійти в його курінь.

— Та йди-ж! Гамількар палить табор Ота-ріта!

Він вискочив. Вона залишалась сама.

Тоді вона розглянула заімфр; і коли добре роздивилась його, вона здивувалась, що не відчуває того щастя, якого сподівалась. Вона лишилась сумною коло своєї здійсненої мрії.

Але відхилилось полотно куріня і з'явилась якась дивна постать. Салямбо побачила спершу тільки очі й довгу білу бороду, яка звисала до землі; бо решта тіла, повита лахміттям, тяглась по землі; і при кожнім русі вперед дві руки входили в бороду, потім знову падали. Лізучи так, постать дійшла до її ніг і Салямбо впізнала старого Їскона.

Дійсно, наємники, щоб не дати колишнім полоненим можливості втікти, поперебивали їм мідяними палицями ноги; і вони гнили всуміш, у рові, серед багна. Найсильніші, коли чули брязкіт казанів, підводились і кричали: таким способом Їскон побачив Салямбо. Він впізнав у ній Картагінку по маленьких кульках сандаструму, що висіли на її котурнах; і передчуваючи якусь важну таємницю, з допомогою товаришів він виліз із рова; потім він проліз двадцять кроків, до куріня Мато. Два голоси балакали там. Він слухав зовні і все чув.

— Це ти! — сказала вона врешті, майже жахаючися. Підвівшись на ліктях, він відповів:

— Так, це я! Там гадають, що я вмер, правда?

Вона схилила голову. Він продовжував:

— Ах, чому Ваали не зробили мені цієї милости!

І наблизившись близько до неї:

— Вони заощадили-б мені біль проклинати тебе!

Салямбо хутко відскочила назад, так вона боялась цієї гидкої істоти, яка була бридка, як червяк, і жахлива, як привид.

— Мені вже скоро сто років, — сказав він. — Я бачив Агатокля; я бачив, як Регуль і римські орли переходили через жнива пунійських нив! Я бачив усі страхи битв і море, наповнене уламками наших кораблів! Варвари, якими я командував, скували мені руки й ноги, як рабові-вбійникові. Мої товариші вмірають один по другим коло мене; — запах їх трупів будить мене вночі; я відганяю пtiць, які викльовують їм очі; і все-таки, ні на один день я не зневірився в Картагіні! Коли-б навіть я бачив проти неї військо цілої землі й огні облоги, вищі за храми, і тоді-б я ще вірив у її вічність! Але тепер усе, все пропало! Боги ненавидять її! Будь проклята ти, що своїм гріхом прискорила її руїну!

Вона відкрила уста.

— А, я був тут! — крикнув він. — Я чув, як ти хрипіла від кохання, як повія: потім він розповідав тобі про своє бажання і ти дозволяла цілувати свої руки! Але, коли вже твоя божевільна безсоромність штовхала тебе, ти могла зробити принаймні як дикі звірі, які хо-

ваються підчас парування, а не виставляти свою ганьбу на очі батькові!

— Як? — сказала вона.

— А, так ти не знала, що обидва табори стоять на шістьдесят ліктів один від другого, і що твій Мато, з гордості, влаштувався проти Гамількара? Він там, твій батько, позад тебе; і як би я міг зійти по стежці, яка веде на плятформу, я крикнув би йому: „Іди подивись, як твоя дочка лежить в обіймах варвара. Щоб подобатись йому, вона одягла покривало богині; й разом із своїм тілом вона віддає славу твого імени, величність богів, помсту батьківщини, саме визволення Картагіни!“ — Рух його беззубого рота ворушив його бороду; його очі, втоплені в неї, жерли її; і він казав, задихаючись і валяючися в поросі:

— Богохульство! Будь проклята! проклята! проклята!

Саямбо підняла завісу й, не відповідаючи йому, дивилась в бік Гамількара.

— Це там, правда? — сказала вона.

— Що тобі до того! Вертайся! Іди геть! Розбий краще своє обличчя об землю! Це святе місце, яке ти забрудниш своїм виглядом.

Вона накинула заімфр собі круг стану, підняла хутко свої серпанки, плащ, шарф.

— Я біжу туди! — гукнула вона; і, вирвавшись із намету, зникла.

Спочатку вона йшла в темряві, нікого не

зустрічаючи. бо всі були коло пожежі; галас побільшувався, великі огні червонили позаду небо; довга тераса спинила її.

Вона ходила праворуч, ліворуч, навмання, шукаючи якоїсь драбини, линви, каменя, щонебудь, щоб зійти на гору. Вона боялась Їскона, і їй здавалось, що якісь крики й кроки переслідують її. Починало розвиднятись. Вона помітила стежку в товщі укріплення. Вона взяла в зуби край своєї сукні, яка заважала їй і, в три скоки, опинилась на платформі.

Дзвінкий крик почувся під нею, в сутінку, той самий, що вона чула коло галерних сходів; схилившись, вона впізнала чоловіка Шагабаріма з двома осідланими конями.

Він вештався всю ніч між двома таборами; потім, стурбований пожежою, він вернувся назад, силкуючись роздивитись, що діялось у таборі Мато; а що він знав, що це місце було найближче до його куріня, то, по наказу жреця, він не сходив з нього.

Він став на одного з коней і зняв Салямбо з муру; і вони полетіли вскач круг пунійського табору, щоб знайти десь якийсь вхід.

*

Мато вернувся в свій курінь. Лямпа ледви блимала й він думав, що Салямбо спить. Він

помацав легенько львину шкіру на ліжку. Він покликав, вона не відповіла; він швидко відірвав шмат полотна, щоб впустити денне світло; заімфр зник.

Земля тремтіла під кроками юрби. Крики, иржання, брязкіт зброї піднімались у повітрі, фанфари трубили до наступу. Цілий ураган наче закрутив його. Він скочив до зброї й вибіг з куріня.

Довгі лави варварів збігали з гори і пунійські квадрати наступали на них, важко й рівномірно хвилюючись. Туман, розірваний промінням сонця, збірався хмаринками й, потроху здійсмаючись вгору, відкривав прапори, шоломи й вістря списів. Мато бачив старшин, вояків, трубачів і навіть слуг, які їхали позаду на ослах. Але замість тримати свою позицію та прикривати піхотинців, Нарравас раптом звернув направо, наче-б хотів розбитись об Гамількара.

Його кіннотчики перегнали повільних слонів; і всі коні, витягаючи свої незагнуздані голови, скакали так швидко, що здавалось, наче вони животами торкаються землі. Потім, раптом, Нарравас рішучо підійшов до одного вартового. Він кинув свій меч, спис, стріли й зник між Картагінцями.

Король Нумідійців прийшов у Гамількарів курінь; він сказав, показуючи на своїх людей, які спинились подалеку:

— Барка! я привожу тобі їх. Вони твої.

І він простягся на землі, в знак віддачі себе в рабство їй, як доказ своєї вірності, пригадав усі свої вчинки від початку війни.

Спочатку він не допустив до облоги Картагіни їй вбивства полонених; потім він не використав перемоги над Ганноном, після битви під Утікою. Що до тірійських міст, то вони-ж стояли коло кордонів його королівства. Нарешті, він не брав участі в Макарській битві; і навіть він віддалився навмисне, щоб позбутися обов'язку битися проти вождя.

Нарравас, справді, хотів збільшити своє королівство уривками пунійської землі і слідкуючи за виглядами на перемогу, то підтримував, то покидав наємників. Але побачивши, що остаточно Гамількар візьме гору, він перейшов до нього; він зробив це також може від заздрости до Мато, з приводу командування, або свого колишнього кохання.

Вождь слухав його, не перериваючи. Чоловіком, який приходив так до війська, яке мало право помститися над ним, неможна було погорджувати; Гамількар відразу зрозумів користь такого союзу для своїх великів плянів. З Нумідійцями він не потребуватиме Лібійців. Потім він поведе Захід на завойовування Іберії; і, не питаючи його, чому він не прийшов раніше, не ловлячи його на брехні, він поцілувався тричі з Нарравасом.

Тільки із зневірря та щоб покласти всьому

кінець, підпалив він табор Лібійців. Тепер це військо прийшло до нього як поміч богів; ховаючи свою радість, він відповів:

— Нехай Ваали будуть прихильні до тебе! Я не знаю, що зробить для тебе Республіка, але Гамількар не знає невдячності.

Гамір більшав; увійшли старшини. Він озброювався, кажучи:

— Ну, йди! З твоєю кіннотою, ти нападеш на їх піхоту, між твоїми й моїми слонами! Сміливо! Знищ їх!

Нарравас уже біг, як з'явилась Салямбо. Вона хутко скочила із свого коня. Вона скинула свій широкий плащ і, роздвинувши руки, розгорнула заїмфр.

Шкіряний курінь, піднятий на кутах, дозволяв бачити цілу гору, вкриту вояками, а що вона стояла в осередку, то зі всіх боків бачили Салямбо. Вибух величезний галас, довгий крик радощів і надії. Ті, що йшли, спинились; конуючі, спіраючись на лікті, оглядались, щоб благословити її. Всі варвари знали тепер, що вона забрала заїмфр; здалеку вони бачили її, або їм здавалось, що вони бачать її; і інші крики, крики люті й помсти вибухали у відповідь на оплески Картагінців. Так п'ять армій, розсипаних по горі, здригались і ревли круг Салямбо.

Гамількар не міг говорити і дякував Салямбо знаками голови. Його очі переходили з заїмфру на неї і він помітив, що її ланцю-

жок був порваний. Він здригнувся, охоплений жахливим підозрінням. Але, швидко заспокоївшись, він подивився збоку, не повертаючи голови, на Нарраваса.

Король Нумідійців стояв на боці в скромній позі; на його лобі залишилось ще трохи пилу, ще відколи він впав. Нарешті вождь підійшов до нього і сказав з поважним виглядом:

— В нагороду за прислуги, що ти мені зробив, Нарравасе, я віддаю тобі мою дочку. Будь моїм сином і обороняй свого батька!

Нарравас зробив здивований рух, і потім кинувся цілувати йому руки.

Салямбо, спокійна, як статуя, наче не розуміла. Вона трохи почервоніла, спустивши вії, її довгі зігнуті рісниці відкидали тіні на її щоки.

Гамількар схотів негайно зєднати їх незламаним весіллям. В руки Салямбо покладали списа, який вона передала Нарравасові; їх звязали за великі пальці ремінями з воловячої шкіри, потім посипали їм голови зерном і зернята, які падали круг них, скакали по землі, наче град.

Кінець другого тому.

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

- Г. Мопасан: **Монт Оріоль**, роман, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. I. том, 8°, XVIII+174 сторін. Ціна 21.600 а. кор., 30 цент.
- **Монт Оріоль**, II. том, 8°, 180 сторін. Ціна 19.800 а. кор., 30 цент.
- **На воді**, оповідання, переклав М. Шраг. З передмовою дра О. Грицяя. 8°. XX+144 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- А. Мюссе: **Андреа дель Сарто**, драма, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, VIII+91+(1) сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- **Тіціанів Син**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII+79+(1) сторін. Ціна 10.800 а. кор., 20 цент.
- Стендаль: **Абатесса ді Кастро**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XVI+161 сторін. Ціна 19.500 а. кор., 30 цент.
- **Ченчі**, оповідання, переклав С. Пашенко. З передмовою дра О. Грицяя. 8°, XII+56 сторін. Ціна 7.200 а. кор. 12 цент.
- Л. Толстой: **На кожний день**, переклав В. Тулюпа, том I, Січень. 8°, 100 сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- **На кожний день**, том II, Лютий. 8°, 96 сторін. Ціна 10.800 а. кор., 20 цент.
- **На кожний день**, том III, Березень. 8°, 104 сторін. Ціна 12.600 а. кор., 20 цент.
- Г. Фльобер: **Салямбо**, роман, переклав Б. Чорний. З передмовою дра О. Грицяя. I. том, 8°, VI+154 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент.
- **Салямбо**, II. том, 8°, 140 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.
- **Салямбо**, III. том, 8°, 144 сторін. Ціна 16.200 а. кор., 25 цент.

Друкуються:

- Г. Бальзак: **Батько Іоріо**, роман, переклала В. О'Коннор-Вілінська. 8°.
- Е. Бульвер: **Останні дні Помпеїв**, роман, переклав Ю. Русів. 8°.
- А. Доде: **Сафо**, роман, 2 томи переклав Б. Чорний. 8°.
- Е. Золя: **Рим**, роман, переклав С. Пашенко. 8°.
- В. Скот: **Айвенго**, роман, переклала Др. Н. Суровцова. 8°.
- Л. Толстой: **На кожний день**, IV—XII томи. Квітень—Грудень. 8°.
- І. Тургенєв: **Записки мисливця**, оповід., пер. С. Назаренко. 8°.

Готуються до видання переклади творів таких авторів: Андерсен, Бальзак, Гердер, Лете, Гольдсміт, Грільпарцер, Дікенс, Доде, Достоевський, Еліот, Кінгслей, Лессінг, Меріме, Мультатулі, Такерей, Тургенєв, Шерідан, Шіллер, Штіфтер, Якобсен.

III. Бібліотена „Українській дитині“.

Досі появились:

- Ч. 1. **Лісовий царь Ох**. Народна казка. З 5 образками і 3 кольоровими малюнками Ю. Русова і кольоровою окладинкою. 4°, 24 сторін. Ціна 10.500 а. кор., 18 цент.

(Далі на 4 стор.)

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

- Ч. 2. Злидні. Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 11 + (1) сторін. Ціна 6.000 а. кор., 10 цент.
- Ч. 3. Царь Лев. Народна казка. З 29 малюнками (в два кольори) Олени Кульчицької і кольоровою окладинкою. 4^о, 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 4. Хатка в лісі. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 16 сторін. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 5. О. Олесь: Рақ рибалка. Поезії. 4^о, 16 сторін. З 6 образками і 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 6. Царенко і змії. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о. 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 7. О. Олесь: Вовченя. Поезії. 4^о, 16 сторін. З 2 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 8. Про морського царя й його дочок. Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о, 20 сторін. Ціна 10.000 а. кор., 15 цент.
- Ч. 9. О. Олесь: Іменини. Поезії. 4^о, 16 сторін. З 2 образками і 3 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 10. Царевич Яків. Народна казка. З 9 кольоровими малюнками Ю. Вовка і кольоровою окладинкою. 4^о. 32 сторін. Ціна 12.500 а. кор., 20 цент.
- Ч. 11. О. Олесь: Ялинка. Поезії. 4^о, 16 сторін. З 4 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.
- Ч. 12. О. Олесь: Повдино́к. Поезії. 4^о, 16 сторін. З 4 образками і 4 кольоровими малюнками Ю. Вовка. Ціна 8.000 а. кор., 12 цент.

Готуються до друку дальші випуски з кольоровими малюнками і кольоровою окладинкою.

У Видавництві „Чайка“

можна замовляти також оці книжки:

- А. Крушельницький: Артистка, драма в 3 діях. 8^о, 124 сторін. Ціна 14.400 а. кор., 25 цент.
- Буденний хліб, оповідання. 8^о, 284 ст. Ціна 30.600 а. кор., 50 цент.
- Ірена Оленська і інші оповідання. 8^о, 296 сторін. Ціна 32.400 а. кор., 50 цент.
- Як пригорне земля, повість у двох частинах (І. ч.: Як промовить земля. 8^о, 152 сторін. Ціна 18.000 а. кор., 30 цент. ІІ. ч.: Як пригорне земля. 8^о, 300 сторін. Ціна 34.200 а. кор., 50 цент.)
- С. Черкасенко (П. Стах): Твори, том I (Поезії). 8^о, 204 сторін з портретом автора. Ціна 25.000 а. кор.
- Твори, том II (Поезії). 8^о, 198 сторін. Ціна 25.000 а. кор.

Ціни подані в австрійських коронах і американських долярах.

Замовляти можна в кожній українській книгарні або просто у видавництві „Чайка“ у Відні:

VERLAG „TSCHAJKA“

Österreich, Wien V., Nikolsdorfergasse 7—11.